De Hollandse Cirkel

Stichting De Hollandse Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

Jaargang 26 nr 2
Juni 2024

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting.
De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie.
De volgende instellingen zijn primaire begunstigers van de Stichting De Hollandse Cirkel:

- Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
- Kadaster
- TU Delft, Faculteit Civiele Techniek en Geowetenschappen (CiTG), en Faculteit Bouwkunde (UDS en GISt)
- Shell Global Solutions International BV
- Rijkswaterstaat CIV

Redactie-adres
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
dr.ing. A.J. van der Meer (hoofdredacteur)
Z. Klaasse
J. Stehouwer

Grafische vormgeving
R.W. Bouwman

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (ere-voorzitter)
mr.ir. P.M. Laarakker (voorzitter)
mr.ir. J.C. Anneveld (secretaris)
ir. R. van Noord (penningmeester)
ing. J.R.H. Bremer RI
ing. L.G. de Bruin
K. van der Hoek
dr.ir. H. van der Marel
ir. R.C.P. van der Schoot
ir. R.L. Voûte
ir. R.C.J. Witmer

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr. P.J.E.M. van Dam
dr. A. Streefland
drs. B. Toussaint

Bureau Stichting De Hollandse Cirkel
ir. T. Schut (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
e-mail: ted.schut@hollandsecirkel.nl

Website Stichting De Hollandse Cirkel
www.hollandsecirkel.nl (met ook de privacyverklaring in het kader van de AVG)
e-mail: hans.van.eekelen@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 40,– per jaar voor personen, € 15,– per jaar voor studenten en € 160,– per jaar voor bedrijven en instellingen).
Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 25,– per jaar. Losse nummers € 10,–.
Bankrekeningnummer: NL40ABNA0517015757
ISSN-nummer 1566-3442
Online versie ISSN 2590-1656
De stichting is een ANBI,
zie www.belastingdienst/anbi

© 2024. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Kraijenhoff in de reling langs de Waal in Nijmegen (zie p. 54)

Van de redactie

Ooit – en dat was nog niet eens zo lang geleden – werd gedacht dat de Ubachsberg het hoogste punt van Nederland was, en niet de alom bekende Vaalserberg. Luc Heeres legt uit hoe dat kwam. We gaan vervolgens naar Noord-Holland, waar Zacharias Klaasse met zijn reeks over kadastervestigingen is aangekomen. Ooit zes vestigingen, nu nog maar één, in Amsterdam. In datzelfde Amsterdam vond ook de ontmoeting plaats tussen Jan Stehouwers hoofdpersoon, Krayenhoff, met keizer Napoleon – een ontmoeting die meer weg had van een confrontatie. Krayenhoff is overigens, als Nijmegenaar, in deze stad op diverse plaatsen vernoemd, zijn naam is laatstelijk aangebracht op een reling langs de Waal bij het Park Krayenhoff.

Dit keer ook twee bijdragen van reislustige lezers, die onderweg speuren naar geodetische fenomenen. Peter Laarakker vond in Portugal een armillarium (en als je er één vindt, blijken er meer te zijn) en Harry Uitermark maakte een detailopname van de geodetische punten op en rond de kerktoren in Winschoten.

Helaas hebben we onlangs weer van een geodetische prominent afscheid moeten nemen: Jitske de Jong overleed begin mei op 75 jarige leeftijd. Zij is zo'n twintig jaar als hoogleraar aan de TU Delft verbonden geweest waaronder 13 jaar bij de Faculteit Geodesie.

De drukbezochte donateursdag 2024 van DHC had als thema 100 jaar ruilverkaveling. In dit nummer een verslag.
Voorts, zoals gebruikelijk, vindt u nog een aantal kleinere bijdragen in het tijdschrift.
Ikxwil graag wijzen op één bijdrage in het bijzonder, en wel over de reconstructie van het Kwadrant van Snellius door Nicolàs de Hilster. Het zal er om hangen of dit blad op tijd uitkomt, maar ik wijs u voor alle zekerheid op de TV-uitzending van Jekels Jacht op 12 juni a.s. die aan de reconstructie is gewijd.

Ad van der Meer

Inhoud

Het hoogste punt van Nederland? 34
Luc Heeres

Het Kadaster in Noord-Holland 36
Zacharias Klaasse

Krayenhoff en keizer Napoleon 46
Jan Stehouwer

Nieuw eerbetoon Krayenhoff in Nijmegen 54
Ad van der Meer

Een armillarium in Portugal 55
Peter Laarakker

Donateursdag DHC 2024 58
Ad van der Meer

Reconstructie kwadrant van Snellius 62
Herman Quee

Varia
- Strategiedag De Hollandse Cirkel 64
- Ruilverkavelingsbode in digitaal tijdschriftenarchief van DHC 65
- Bedrijfsjubileum Geodelta 67
- Meetketting 68
- Inventaris Rijkscommissie Geodesie online 71

In Memoriam Jitske de Jong 69
Ad van der Meer

Caert-Thresoor nr. 2024-1 70

Wandelen in Winschoten 71
Harry Uitermark

Kopij voor DHC 2024-3 inleveren uiterlijk op 1 augustus 2024.

Het hoogste punt van Nederland?

Luc Heres

Naar aanleiding van de artikelen over de RD-pijlers op Vrouwenheide [1][2] werd ik gebeld door prof. Peter Sparla uit Vaals die als professor Mathematik & Vermessungskunde verbonden is aan de Fachhochschule Aachen. Hij beheert een grote verzameling historische landmeetkundige instrumenten en geodetische documenten. Ondermeer foto's van de metingen op Vrouwenheide en de briefwisseling tussen Heuvelink, Schols, Wildeboer en van Eyk Bijleveld, allen leden van de Rijkscommissie voor Graadmeting en Waterpassing.
Eén van de foto's die hij mij stuurde betreft een ansichtkaart van Vrouwenheide die is uitgegeven door de firma F.H. v.d. Eerenbeemt & Zoon uit Maastricht. De foto zal zo rond 1900 genomen zijn en in ieder geval na 1893, want één van de pijlers is de pijler waarop in dat jaar astronomische metingen zijn verricht.
Maar het gaat dit keer niet zozeer om wat op de foto is afgebeeld maar meer om wat er onder is geschreven. Naast het obligate "*Groeten uit Ubachsberg"* vermeldt de kaart dat het hier gaat om het "*Hoogste punt van Nederland*"
Nu is Vrouwenheide inderdaad hooggelegen.

Het RD-punt Ubachsberg bevindt zich op +217 m NAP en de molen "*Op de Vrouweheide*" is de hoogst gelegen windmolen van Nederland.
Maar de Vaalserberg is +322 NAP en dat is toch ruim 100 m hoger. Een hoogteverschil dat ook in vroegere tijden met eenvoudige middelen gemeten had kunnen worden. Waarom leefde het grote publiek rond 1900 nog steeds in de veronderstelling dat Vrouwenheide het hoogste punt van Nederland was?
Een veelgehoorde verklaring is dat dit met het perspectief te maken heeft als men vanuit Vrouwenheide richting Vaalserberg kijkt.
Daar zit wel wat in. Zie figuur 2 en 3.

Het gebied tussen Bocholtz en Vaals is een vrij kaal akkerland met weinig bomen. Het lijkt vlak maar in werkelijkheid loopt het in zuidoostelijke richting omhoog. Dit is wat wielrenners "*vals plat"* plegen te noemen.
In heuvel- en berggebied is dit een veelvuldig voorkomend verschijnsel. Het staat bekend onder de naam *gravitatieheuvels.* Karretjes lijken spontaan heuvelopwaarts te rollen en de

Figuur 1. Hoogste punt van Nederland

Figuur 2. Uitzicht vanaf Vrouwenheide richting Vaalserberg. De Vaalserberg bevindt zich even ter linkerzijde van de verticale molenwiek.

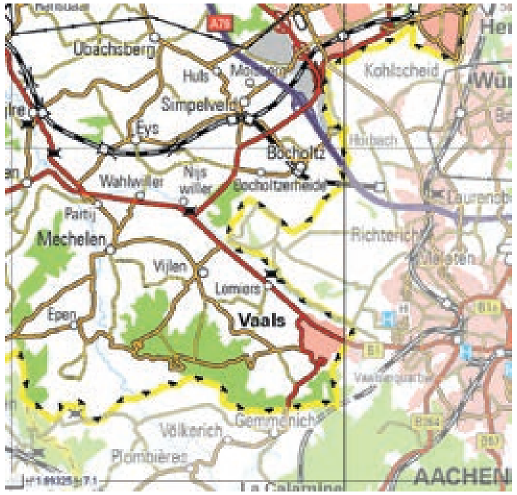

Figuur 3. Het gebied tussen Vrouwenheide (groene vlek) en Vaals

wetten van de zwaartekracht te tarten. Maar met zwaartekracht heeft dit niets te maken. Het is gezichtsbedrog oftewel een optische illusie. Het fenomeen wordt voornamelijk veroorzaakt door het ontbreken van een horizon. De horizon heeft men namelijk nodig om in te kunnen schatten of iets hoger of lager is dan de locatie waarop men staat. Als de horizon ontbreekt, dan moet men die afleiden uit het landschap dat men ziet en daar gaat het mis. Door het feit dat men over het vals plat heen kijkt, schat men de horizon hoger in dan die in werkelijkheid is. Daardoor lijken de heuvels (in dit geval de Vaalserberg) lager. Het omgekeerde is ook mogelijk. Als men de horizon te laag schat dan lijken de heuvels in de verte hoger terwijl ze in werkelijkheid lager kunnen zijn.

Dolf Baltus en Peter Sparla schrijven in hun artikel over de Vaalserberg [3] over de rivaliteit die er lange tijd heeft bestaan over de vraag welke locatie het predikaat "hoogste punt van Nederland" mocht voeren. Er werden hele polemieken gevoerd over deze kwestie. Vóór 1900 was het feit dat de Vaalserberg het hoogste punt is, nog niet algemeen bekend. Aardrijkskundeboeken beschouwden in die tijd de Kriekelenberg (ten oosten van Wylre en ten zuiden van Elkenrade) als het hoogste punt met een hoogte van 240 meter. Een waarde die men had ontleend aan de Topografische Militaire Kaart (TMK) uit 1850 (zie topotijdreis).
Bij de verkenningen voor de Waterstaatskaart die plaatsvonden tussen 1870 en 1880 werden waterpassingen uitgevoerd. Toen bleek dat de Kriekelenberg slechts 196 meter hoog was,

Vrouwenheide 217 meter en dat de Vaalserberg wel tot 322 meter hoog reikte.
Rond 1900 was daardoor tot het grote publiek doorgedrongen dat de Vaalserberg het hoogste punt is. Dit had onder meer te maken met het feit dat in die periode het toerisme naar het (toen nog) Vierlandenpunt op gang begon te komen.
Toch verscheen er in 1956 nog een advertentie in de Volkskrant waarin de V.V.V. Ubachsberg toeristen probeert te lokken met de slogan "Bezoekt 't Hoogste Punt van Nederland".
Dit werpt weer een ander licht op de kwestie. Tot 1870 was er sprake van onwetendheid, ook bij de professionals, de landmeters en kartografen. Maar toen de nieuwe feiten eenmaal bekend waren en tot het grote publiek begonnen door te dringen, ontstond er bij sommigen de behoefte om uit een zeker eigenbelang deze onwetendheid nog een tijdje in stand te houden. Sociale media bestonden nog niet, maar misleidende informatie beslist al wel.
Mundus vult decipi, ergo decipiatur.[1]

Gebruikte literatuur

[1] Luc Heres, *Pijlers op de Vrouwenheide: de bijzondere geschiedenis van het RD-punt Ubachsberg*. In De Hollandse Cirkel, december 2022, pag. 126-132.
[2] Luc Heres, *Pijlers op de Vrouwenheide: een aanvulling*. In de Hollandse Cirkel, maart 2023, pag. 31-32.
[3] Dolf Baltus en Peter Sparla, *De Vaalserberg*. In: Frits Kern: Tussen twee grenzen: 1900 en 2000, pag. 189-201. Uitgave Heemkundekring Sankt Tolbert Vaals, 2000
[4] J.A. te Pas, *Nederland van laag tot hoog*. In: NGT Geodesia 1987, pag. 273-275.
[5] Maili Blauw, *Waterstaat in kaart, geschiedenis van de waterstaatskaart van Nederland 1865-1992*, pag. 43, Uitgeverij Matrijs 2005.
[6] J. van der Kleij, *Het ontstaan en geschiedenis, de functie en de betekenis van de Waterstaatskaart en de kartografische aspecten daarvan*. In: Kartografie, oktober 1965, pag. 409-428, en in het bijzonder pag. 214.

1 De wereld wil bedrogen worden, dus wordt zij bedrogen.

Het Kadaster in Noord-Holland

Zacharias Klaasse

Omvang ambtsgebieden

Van de zes vestigingen in 1832 van het Kadaster in Noord-Holland is er op dit moment één over: Amsterdam. De ambtsgebieden in Noord-Holland werden in de loop van de tijd groter en kleiner:

- Urk, dat oorspronkelijk tot het ambtsgebied van Hoorn behoorde, is in 1950 overgegaan naar het ambtsgebied Zwolle. Dat hield verband met het droogvallen van de Noordoostpolder en de daaropvolgende overgang van Urk naar de provincie Overijssel (later Flevoland).
- Vanaf 1952 ressorteren de gemeenten Vlieland en Terschelling niet meer onder het Kadaster te Hoorn, maar onder dat van Leeuwarden. Dit was een gevolg van de overheveling van beide eilanden van Noord-Holland naar Friesland in 1942.
- In 1981 wordt de Waddenzee gekadastreerd (totaal 224.000 hectare). Een deel daarvan wordt aan het ambtsgebied Alkmaar toegevoegd.
- De wet (eigenlijk een volkenrechtelijke pretentie) van 9 januari 1985 stelde de grenzen vast van de territoriale zee van Nederland. Daardoor werd langs de Noordzeekust een strook van twaalf internationale zeemijlen (= totaal 22,224 kilometer) gekadastreerd.
- Ook met delen van het IJsselmeer zijn de ambtsgebieden in Noord-Holland uitgebreid.

Vanaf 12 juni 2006 bestaan geen afzonderlijke ambtsgebieden meer; vanaf die datum zijn er landelijke openbare registers voor registergoederen.

Vestigingen

In onderstaand schema zijn de vestigingsplaatsen opgesomd, met het dienstonderdeel en de periode van bestaan:

plaats	dienstonderdeel	periode	opmerkingen
Alkmaar	Bewaring van de hypotheken en het kadaster**	1811*-2008	Samengevoegd met Amsterdam per 24 november 2008
	Landmeetkundige dienst**	± 1935-2008	
	Ruilverkavelingsdienst**	1953-2008	
	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1839	
Amsterdam	Bewaring van de hypotheken en het kadaster**	Vanaf 1811*	Thans één van de 7 locaties van het Kadaster (Naritaweg 3, Amsterdam), buiten het hoofdkantoor te Apeldoorn.
	Landmeetkundige dienst**	Vanaf ± 1935	
	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1839	
	Bureau van de Ingenieur-Verificateur, divisie Amsterdam (tot 1961) en divisie West (van 1961 tot 1974)	Tot 1974	Dit bureau had het toezicht op de landmeters; het bureau te Amsterdam was één van de vele; vanaf 1939 één van de vier; vanaf 1961 heette het: divisie West (westelijke helft van het land).
	Bijhoudingsdienst van de Rijksdriehoeksmeting (Droogbak)	1930-1938	Per 1 januari 1930 taak van het Kadaster, onder leiding van de ingenieur-verificateur Th.L. Kwisthout (1873-1937).
	Fotogrammetrische dienst van het kadaster, reproductieafdeling	1960-1971	Per 1 juli 1960 is de reproductieafdeling afgescheiden van het bureau van de landmeetkundige dienst te Amsterdam
Haarlem	Bewaring van de hypotheken en het kadaster	1811*-1976	Samengevoegd met Alkmaar en Amsterdam per 1 maart 1976
	Landmeetkundige dienst	± 1935-1976	
	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1839	
	Provinciale bewaring van het Kadaster	1832-1844	
Hoorn	Bewaring van de hypotheken en het kadaster	1811*-1960	Samengevoegd met Alkmaar per 1 mei 1960
	Landmeetkundige dienst**	± 1935-1960	
	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1839	
Monnickendam	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1834	Samengevoegd met Hoorn per 1 augustus 1834
Zaandam	Bijzondere bewaring van het kadaster	1832-1834	Samengevoegd met Alkmaar per 1 augustus 1834

* Tot 1839 slechts bewaring van de hypotheken (= openbare registers)
** Vanaf 1 mei 1976 gevormd tot directie van het kadaster en de openbare registers in de provincie Noord-Holland.

Alkmaar

Huisvesting

Blijkens een krantenbericht en de adresboeken was het Kadaster in Alkmaar vóór 1879 gevestigd in een pand, gelegen aan "de Zuidzijde van het Verdronkenoord, hoek Kitsteeg en uitkomende aan de Laat". In 1879 verhuisde men van de Kitsteeg naar de Gedempte Nieuwesloot 36 (afb. 1). Het Kadastergebouw aan de Gedempte Nieuwesloot diende in de Tweede Wereldoorlog ook als onderduikgelegenheid.

Afb. 1. Gedempte Nieuwesloot 36 te Alkmaar

R. Bakker, werkzaam bij het Kadaster te Alkmaar, legde contact tussen het pas getrouwde inwonende conciërge-echtpaar Piet en Jannie Boer-Klut en het Joodse echtpaar Juul en Elly Tas-Callo. Het echtpaar Boer was bereid het echtpaar Tas in 1943 als joodse onderduikers op "hun" zolder op te nemen en zo hebben de twee jonge echtparen een paar jaar samen in deze gevaarlijke omstandigheden geleefd. Tas, die technicus was, had een fiets geconstrueerd die de noodzakelijke stroom opwekte om op de zolder naar de illegale radio te kunnen luisteren (afb. 2). Tijdens hun onderduikperiode op

Afb. 2. Juul Tas, op de zolder van het Kadastergebouw, Gedempte Nieuwesloot 36 te Alkmaar

de zolder van het Kadaster maakte het echtpaar Tas met o.a. het nieuws van de BBC een illegale krant, het ROBU, de afkorting van Rose Bulletin, zo genoemd vanwege het roze papier waarop de krant werd gestencild. Het papier en gedeeltelijk de verspreiding werd verzorgd door het toenmalig illegale blad Het Parool. De functie van conciërge van het Kadastergebouw te Alkmaar verviel in 1958, zodat het echtpaar Boer elders moest gaan wonen.
Dankzij het moedig handelen van het echtpaar Boer kon het Joodse echtpaar niet slechts de oorlog overleven, maar ze konden hun onderduikjaren ook zinvol invullen met het maken van een illegale krant.

Een foto uit 1925 toont het personeel van de bewaring van de hypotheken en het kadaster aan de Gedempte Nieuwesloot (afb. 3).

Afb. 3. Personeel; zittend, derde van links: bewaarder Joost Veenenbos. Staand, tweede van links: Piet Teeling, die de auteur van dit artikel nog vele jaren heeft gekend.

De Gedempte Nieuwesloot heeft het Kadaster pas rond 1981 verlaten, toen alle onderdelen van het Kadaster in Alkmaar zich vestigden aan de Rogier van der Weydestraat 6 (afb. 4). Een deel van het bureau van de landmeetkundige dienst hield daarvóór kantoor aan de Laat.

Afb. 4. Rogier van de Weydestraat 6 te Alkmaar

De ruilverkavelingsdienst van het Kadaster was tot de verhuizing naar de Rogier van der Weydestraat gevestigd aan de Kennemersingel 11 (afb. 5).

Bewaarders

Het valt op dat slechts in Amsterdam de bewaardersfunctie reeds in 1811 werd vervuld, maar in de vestigingen Alkmaar, Haarlem en Hoorn pas in 1812. Wat ook opvalt is het gedrag van de beëdigd klerk te Alkmaar in 1892. De Nieuwe Haarlemsche courant van 15 juli 1892 schrift daarover: "Naar wij vernemen, is de beëedigde klerk van het hypotheek-kantoor te Alkmaar in voorloopige bewaring gesteld wegens vermoedelijk frauduleuze handelingen".

Amsterdam

Huisvesting

Bewaarder der hypotheken Jan van der Meer de Wijs, bewaarder van 1814 tot 1847, woonde in 1830 op de "Heeregracht, bij de Brouwersgracht no. 324". Omdat de bewaarders vaak

Afb. 5. Kennemersingel 11 te Alkmaar

hun kantoor aan huis hielden, kan het zijn dat de openbare registers (het kadaster was er nog niet) dáár gehouden werden. In 1856 deelt de directeur der Registratie en Domeinen te Amsterdam mee dat dat hij in functie is getreden en dat o.a. het Kadaster gevestigd blijft in het Oost-Indisch Huis op de hoek van de Oude Hoogstraat en van de Kloveniersburgwal (afb.6). Hoe lang het daar gevestigd was, kon ik niet nagaan. Het Oost-Indisch Huis is een in 1606 voltooid gebouw dat als bestuurs- en administratiekantoor diende voor de Amsterdamse kamer van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC).

Afb.6. Oost-Indisch Huis te Amsterdam

In juli 1857 lezen we in de krant: Kantoor van de hypotheken en het kadaster is verplaatst naar een locaal in de Sint Jorishof, in de Korte Spinhuissteeg. In dit middeleeuws gebouw werden vroeger lepralijders gehuisvest. Het is onduidelijk tot wanneer men daar is gebleven, want in 1876 en 1904 lezen we van landmeter Mozes Compris dat hij bij het Kadaster werkte in het Oost-Indisch Huis aan de Oude Hoogstraat 24. Hoe het zij, in 1922 wordt het Kadaster gevestigd in het rijksadministratiegebouw aan de Droogbak 1a (afb.7). Ook het bureau van de Ingenieur-Verificateur te Amsterdam werd daar gevestigd, tot de opheffing per 1 januari 1974. De Droogbak is een 19e-eeuws kantoorgebouw in neorenaissancestijl. Het staat ten westen van het Centraal Station aan de gelijknamige straat Droogbak en langs de spoorlijn. Het werd gebouwd als hoofdkantoor van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HIJSM).

Afb.7. Rijkskantorengebouw Droogbak, Amsterdam

Het Kadaster was daar gehuisvest tot april 1973. Toen verhuisde men naar Swammerdamstraat 7, een nieuwe vleugel van het Centrale Belastinggebouw aan de Wibautstraat. Het Kadaster had een aantal verdiepingen in de witte aanbouw (afb.8).

Afb.8. Belastinggebouw Amsterdam (rechts: vleugel Kadaster)

Op 23 april 1982 vertrok het Kadaster naar de Prins Hendrikkade 33 (afb.9). Architect van dit gebouw is Evert Breman en dateert uit

Afb.10. Naritaweg 3 te Amsterdam-Sloterdijk

Afb.9. Prins Hendrikkade 33 te Amsterdam

1916. Op 19 januari 2004 werd intrek genomen in een gebouw in Sloterdijk: Naritaweg 3 (afb.10).

Tweede Wereldoorlog

Bij het Kadaster te Amsterdam had men het in de oorlog niet breed: kolen om de centrale verwarming te stoken zijn er niet; men heeft veel last van razzia's op mannen, vordering van fietsen enz.; alle personeelsleden zijn sterk vermagerd; sommigen konden door ziekte, uitputting en gebrek aan kleding niet op het werk verschijnen.
Landmeter Wolter Smit (1883-1954) te Amsterdam had de gewoonte om op zijn veldwerken allerlei mededelingen te doen over de voortgang van de oorlog:

- gemeten 25 nov. '41 tijdens de Lybische veldslag
- grenzen aangewezen aan de heer Weckel 8 dec. '41 op den dag der oorlogsverklaring van Japan aan Amerika en Engeland
- gemeten 25 sept. '42, reeds 50 dagen woedt de moordende slag om Stalingrad
- 20 juli '44 Aanslag op Hitler, 20 generaals doodgeschoten of opgehangen
- gemeten sept. '44, terwijl de oorlog in ons land woedt. Maastricht vrij! Daarna Eindhoven en Nijmegen. Zware gevechten bij Arnhem. Spoorwegen staken. Alle verkeer stil. Ik kan Amsterdam niet bereiken voor oude veldwerken want alle fietsen op den weg worden in beslag genomen

Landmeters en bewaarders

Van de landmeters en bewaarders die in Amsterdam hebben gewerkt haal ik er een paar voor het voetlicht.

<u>Landmeter Compris</u>
Bij mijn weten is dat de enige landmeter van het Kadaster die Jood was. Mozes Compris (1830-1910) werd in 1854 adspirant-landmeter, hij werkte bij het Kadaster in Zutphen, Dordrecht, Brielle en Utrecht en van 1877 tot 1906 in Amsterdam. Na 52 jaar nam hij afscheid op 76-jarige leeftijd. Hij werd geroemd om zijn kundigheid en vriendelijkheid. Was hij Jood? Zijn voornaam doet dat vermoeden, maar dat doet mijn voornaam ook.

Een krantenbericht in het Nieuw Israëlitisch Weekblad van 12 augustus 1881 (afb.11) brengt echter zekerheid. Het is een kennisgeving van een 'Bar Mitswa'-ceremonie (zoon der wet), de Joodse geloofsbelijdenis op 12-jarige leeftijd.

בר מצוה
van onzen jongsten Zoon
M A R T IJ N,
op ש״ק פ׳ עקב הבע״ל.
M. COMPRIS.
E. COMPRIS-Levy.
Amsterdam, 18 Menachem 5641. / 13 Augustus 1881.
Eenige en algemeene kennisgeving. (131)

Afb.11. Bar Mitswa aankondiging

Landmeter Meelker
Steven Marchinus Meelker (1913-1968) – een Drent – kwam per 15 november 1937 als "los landmeter" bij het Kadaster in Amsterdam werken. Na omzwervingen in Eindhoven, Almelo en Groningen haalde toenmalig directeur Stoorvogel hem per 1 juni 1951 naar de directie kadaster en hypotheken op het Ministerie van Financiën. In 1955 haalde hij zijn doctoraal examen rechten en een jaar later werd hij geodetisch ingenieur. Toen Stoorvogel met pensioen ging op 1 juni 1958 volgde Meelker hem op. Hij was zeer erudiet. Als secretaris van de Staatscommissie inzake het Kadaster heeft hij aan de totstandkoming van het rapport van die commissie veel werk verricht. Hij leed in toenemende mate aan suikerziekte en is lange tijd ziek thuis geweest. Aan zijn ziekbed op het eind van zijn leven, wilde hij slechts één medewerker van het Kadaster zien: Jo Henssen, met wie hij goed kon samenwerken. Zijn ziekte noopte deze begaafde man om per 1 januari 1968 ontslag te nemen. Slechts 23 dagen later overleed hij op de leeftijd van 54 jaar (afb. 12).

Afb. 12.
mr. ir. S.M. Meelker

Landmeter Te Nuyl
Matthijs Jan te Nuyl (Max voor intimi) werd in 1916 geboren en had de opleiding voor landmeter in Wageningen, later Delft gevolgd. Zijn loopbaan begon in 1937 bij de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat. In 1939 trad hij in dienst bij het Kadaster, waar hij werkte aan de hermeting van Amsterdam. Hij werd overgeplaatst naar Groningen en keerde in 1960 terug naar Amsterdam, als hoofd van het bureau van de landmeetkundige dienst. In 1963 volgde zijn benoeming tot ingenieur-verificateur. Per 1 april 1969 werd hij de opvolger van Meelker op het ministerie van Financiën, als hoofd van de stafdirectie Kadaster en Openbare Registers. Formeel had hij geen zeggenschap over het personeel van het Kadaster, want hij was met zijn kleine staf (ongeveer 8 mensen) slechts adviseur van de Directeur-Generaal van de Belastingen. Maar in de praktijk begreep iedereen dat zijn invloed groot was. Hij heeft auteur dezes per 1 februari 1972 toegevoegd aan zijn staf, waar ik jongste bediende werd en ook een soort secretaris van Te Nuyl. Hij was welsprekend, vooral als zijn speech door zijn medewerkers goed was voorbereid. Hij kon meesterlijk reproduceren. Hij was dominant, maar kon goed luisteren. Toch was deze harde werker geen bureauman. Eigenlijk lag zijn hart bij het buitenleven. Als directeur stond hij op de grens van de oude en de nieuwe tijd. Heel veel zaken zijn tijdens zijn leiding uitgedacht of gestart: de automatisering van de kadastrale registratie, de grootschalige basiskaart, het wetsontwerp Kadasterwet, de reorganisatie van het Kadaster waarbij 56 bureaus werden samengevoegd tot elf directies, de losmaking van de Belastingdienst op 1 juli 1970, de overgang op 4 juni 1973 naar het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en de verhuizing van de hoofddirectie per 1 januari 1974 naar Apeldoorn. Ook dacht hij aan een leidingenregistratie en een samengaan van het Kadaster en de Topografische Dienst van het ministerie van Defensie, zaken waarvan het nog jaren zou duren voor het zover was. Per 16 januari 1978 verliet hij de dienst. Ik heb veel aan hem te danken. Hij overleed in 1996.

Bewaarder Van Hemert tot Dingshof
Karel François Cornelis baron van Hemert tot Dingshof (1800-1870) kreeg met Justitie te maken. De kranten uit die tijd lichten ons in: Op 24 april 1862 heeft het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch een begin gemaakt met de behandeling van de bekende zaak van Baron van Hemert tot Dingshoff, die is beschuldigd van knevelarij (teveel berekend aan loon voor zichzelf) in de uitoefening van zijn ambt van bewaarder. Hij werd door de rechter vrijgesproken. De dienstleiding verplichtte hem het teveel berekende terug te betalen. Zijn schorsing werd opgeheven.

Bewaarder Bertling
Anthonij Ewoud Jan Bertling (1860-1945) was een voormalig belastinginspecteur die nogal verrassend minister van Financiën in het kabinet-Cort van der Linden werd. De enige politieke functie die hij daarvóór bekleedde, was gemeenteraadslid in Leeuwarden. Hij leed volgens sommige van zijn tijdgenoten nogal aan zelfoverschatting. Er is gesuggereerd dat hij "bij vergissing" minister werd, maar bewijzen zijn daar niet voor. Hij trad na een jaar echter al af nadat de financiële problemen door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog hem boven het hoofd dreigden te groeien en de liberalen in de Tweede Kamer hadden aangedrongen op zijn vertrek. Maar Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw werd hij in ieder geval.

Goed betaald
Bewaarder in Amsterdam betaalde goed. Tot 1922 kwamen alle ontvangsten (minus aftrek van de kosten) ten goede aan de bewaarder persoonlijk. Als vergoeding kregen de bewaarders een jaarlijkse toelage naast hun salaris. Deze jaarlijkse vergoeding bedroeg voor de bewaarder in Amsterdam f. 9360. Ter vergelijking: de bewaarder in Winschoten kreeg f. 440.

Haarlem
Huisvesting
Op 29 april 1837 wordt het kantoor van de Hypotheken (dus nog vóór de vereniging met het Kadaster in 1839) verplaatst van het Bagijnhof, Wijk 1, nr. 29 naar de Lange Bagijnestraat, Wijk 1, nr. 988. In maart 1845 neemt de bewaring van de hypotheken en het kadaster intrek in één der Localen van het Gouvernements-Huis in de St. Jansstraat, Wijk 6, nr. 268. Wat daar aan de hand was weet ik niet, maar op 19 mei 1845 meldt een krantenbericht al dat het kantoor is verplaatst naar de Kleine Houtstraat, ingang in de Turfstraat. Adresboeken van Haarlem en krantenberichten maken duidelijk dat het Kadaster tussen 1879 en 1896 gevestigd was aan de Jansstraat 61. Op 1 september 1896 volgt de verhuizing naar het pand Nieuwe Gracht 13 (afb. 13). Daar was voorheen een "krankzinnig gesticht voor vrouwen" gevestigd, genoemd "het gesticht van

Afb. 13. Nieuwe Gracht 13 te Haarlem

mevrouw Campbell". Het pand – het staat er nog – is een statig breed patriciërshuis in Lodewijk XVI-stijl en dateert uit het laatste kwart van de 18e eeuw. In 1912 heeft de Staat dit pand aangekocht; voorheen was het gehuurd. Ik heb er zelf gewerkt van 1969 tot 1971. In de achtertuin is in 1915 een gebouw neergezet waar de landmeters kantoor hielden. Daar heeft het Kadaster ongeveer 77 jaar gezeten, tot men in februari 1973 vertrok naar het Centraal Belastinggebouw aan de Surinameweg 2 in de wijk Schalkwijk, op de hoek van de Europaweg en de Kennedylaan (afb. 14). Op 1 maart 1976 werd het Kadaster te Haarlem samengevoegd met Alkmaar en Amsterdam.

Afb. 14. Surinameweg 12 te Haarlem (in 1975)

Bewaarders
In totaal hebben er 20 bewaarders in Haarlem gefunctioneerd. Eén van hen viel me op: mr. Jan Gijsbert Thierry de Bije (1814-1894). Hij kreeg ruzie met zijn beëdigd klerk. Het bijzondere was dat die ruzie o.a. in de krant werd uitgevochten. De Opregte Haarlemsche cou-

rant van 24 en 25 november 1869 berichtte: “De Bewaarder van de Hypotheken en het Kadaster te Haarlem brengt ter kennis van het publiek, dat hij vermeend heeft den Heer Jacobus Sanders van zijn kantoor te moeten verwijderen en deze alzoo ophoudt dáár als beëdigd klerk te fungeren”. Maar Sanders liet het er niet bij zitten. Vier dagen later stond in dezelfde krant: “Na eene getrouwe en eerlijke pligtvervulling van 14 jaren ten Hypotheekkantore te Haarlem, werd ik om een kleinen woordentwist den 15 den dezer door den Hypotheekbewaarder Mr. J.G. Thierry de Bije verzocht zijn kantoor te verlaten, waaraan door mij onmiddellijk werd voldaan. In de Haarlemsche Courant van 24 en 25 dezer geeft Mr. J.G. Thierry de Bije op eene dubbelzinnige wijze daarvan aan het publiek kennis; daar mij geene andere redenen bekend zijn, noodig ik genoemden Hypotheekbewaarder uit om binnen acht dagen na heden, indien er meerdere redenen bestaan hebben, die aan het publiek kenbaar te maken.
Haarlem, 29 november 1869. J. Sanders
Toen trad stilte in, althans in de krant.

Hoorn

Huisvesting

Waar het Kadaster te Hoorn vóór 1875 was gevestigd, kon ik niet achterhalen. Maar in 1875 werd de “Villa Alewijn” aan de Grote Oost 26 verkocht aan de Staat. Het grote woonhuis van de villa werd ingericht tot kantoor voor het Kadaster (afb.15 en 16). Daar is men gebleven tot de opheffing van het Kadaster te Hoorn op 1 mei 1960.

Afb.15. Grote Oost 26 te Hoorn

Afb.16. Grote Oost 26 te Hoorn (achterzijde)

Landmeters en bewaarders

Landmeter Wouterus van Riessen (1898-1963)

In Hoorn heeft o.a. als landmeter gefungeerd: Wouterus van Riessen (afb.17). Hij werd in 1918 adspirant landmeter bij het Kadaster. In 1924 werd hij landmeter in Rotterdam. In 1934 slaagde hij voor het examen voor kandidaat-notaris. Per 1 juli 1938 werd hij bewaarder te Hoorn. Op 1 mei 1947 werd hij werkzaam bij de directie Kadaster en Hypotheken op het Ministerie van Financiën. Hij was een gevreesd en humoristisch debater en heeft verschillende publicaties op zijn naam staan. Kort voor zijn pensioen overleed hij. In zijn bureau lag toen een manuscript voor een boek over de ontwikkelingen op het gebied van het kadaster en de openbare registers. Dat manuscript verhuisde naar het bureau van een collega: mr. ir. Jo Henssen. Toen Jo in 1991 met pensioen ging, verhuisde het naar mijn bureau. Ik heb het toen in 2004 op naam van Van Riessen uitgegeven ter gelegenheid van mijn 40-jarig jubileum bij het Kadaster *(W. van Riessen, Het Kadaster. Historische ontwikkeling in de eerste helft van de 20e eeuw, Apeldoorn, 2004, 220 blz).*

Afb.17.
ir. W. van Riessen

Bewaarders

In totaal fungeerden 23 bewaarders in Hoorn, waaronder twee die blijkbaar opmerkelijke verdiensten hebben gehad:

- Johan Caspar van Pabst Rutgers, bewaarder van 1828 tot 1830. Hij was Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en ridder van de Militaire Willemsorde. Hij maakte zich ook verdienstelijk als luitenant-kolonel der schutterij.
- J.L.O. de Suarz, bewaarder van 1857 tot 1871. Hij was officier der orde van de Eikenkroon en ridder van het Metalen Kruis. De Orde van de Eikenkroon is een orde van het groothertogdom Luxemburg, in 1841 ingesteld door groothertog Willem II. Het Metalen Kruis is een Nederlandse onderscheiding en ereteken dat in 1831 werd toegekend aan hen die aan de Tiendaagse Veldtocht hadden deelgenomen.

Monnickendam en Zaandam

Tot het ambtsgebied van de bijzondere bewaring Monnickendam behoorden: Broek in Waterland, Buiksloot, Etersheim, Kadwoude, Edam, Middelie, Nieuwendam, Monnickendam, Marken, Oosthuizen, Schellingwoude, Ransdorp. De bijzondere bewaringen waren doorgaans in het gemeentehuis ondergebracht (afb.18, gemeentehuis van Monnickendam). De bewaring te Zaandam bevatte: Koog aan de Zaan, Oostzaan, Westzaan, Wormerveer, Zaandijk, Zaandam.

Tenslotte

Ik kwam in de beeldbanken van Noord-Holland nog een mooie foto (afb.19) tegen van een landmeter, waarvan ik niet zeker weet of hij in dit artikel hoort omdat ik niet kon achterhalen of hij landmeter in Noord-Holland is geweest. Misschien is hij dat wél: ik vond hem immers in de beeldbanken van deze provincie én hij is geboren in Marken. Het betreft Elbert de Waart, geboren op 6 februari 1801, landmeter bij het Kadaster geworden in 1841 (een laatbloeier dus) en met pensioen gegaan in 1873. Hij overleed in 1874.

Afb.18. links: Gemeentehuis Monnickendam, rond 1912

Afb.19. landmeter Elbert de Waart

Krayenhoff en keizer Napoleon

Jan Stehouwer

In mijn vorige bijdrage (DHC maart 2024, blz.18-20) stond te lezen, dat Krayenhoff eigenwijs zijn eigen gang bleef gaan met zijn driehoeksmeting, zonder overleg met de Franse Autoriteiten. Dit had tot gevolg, dat Oudinot (=de Hertog van Reggio) in (waarschijnlijk) september 1811 van Napoleon een opdracht kreeg om “den Generaal met Gendarmes naar *Parijs* te doen vervoeren”. Oudinot heeft hem toen in bescherming genomen, en Krayenhoff begreep dat hij zijn gedrag moest aanpassen. Hij mocht toen door blijven gaan met zijn driehoeksmetingen, waarvan de laatste waarneming op 13 september 1811 is verricht. De berekeningen moesten nog verder uitgevoerd worden.

Bezoek van Napoleon aan ons land

In oktober 1811 heeft Napoleon een bezoek aan ons land gebracht. Hij had zich in 1809 laten scheiden van zijn eerste echtgenote Joséphine de Beauharnais, omdat die er niet in geslaagd was hem een troonopvolger te geven. Hij trouwde op 11 maart 1810 met Marie Louise, Aartshertogin van Oostenrijk (**afb. 1**) en een jaar later, op 20 maart 1811 werd de zo gewenste troonopvolger geboren, Napoleon II [1]. Napoleon en Marie Louise maakten van 27 april tot 1 juni 1810 een reis naar de noordwaarts opgeschoven zoom van zijn keizerrijk, en hadden daarbij op 1 mei 1810, dus kort na hun huwelijk, al een bezoek aan Antwerpen gebracht (**afb. 2**) [2]. Nu, 1811, waren de nog noordelijker gelegen gebieden aan de beurt. Hier volgt een letterlijke weergave van wat Krayenhoff zelf schreef over dat bezoek in zijn Levensbijzonderheden (vanaf blz. 90) : “In de eerste dagen van de maand October 1811 vertrok de Keizer, van zijne jonge Gemalinne MARIA LOUISA vergezeld, naar *Holland,* met eene zeer pompeuze escorte van verscheiden Cavallerie-Regimenten. Ter gelegenheid dat hij over deze te *Utrecht* revue hield, beorderde hij den oudsten zoon van den Generaal KRAYENHOFF (CORNELIS JOHANNES), die in 1809 het wapen der Genie verlaten had,

Afb. 1. Marie Louise van Oostenrijk, schilderij van François Pascal Simon Gérard

Afb. 2. Napoleon en Marie-Louise worden in Antwerpen feestelijk ingehaald op 1 mei 1810, schilderij van L.Ph. Crépin

Afb. 3. Kurassier

en als 1ste Luitenant bij de Cavallerie door Koning LODEWIJK was aangesteld geworden, tot Ritmeester bij het 12de Regiment Curassiers (**afb. 3**) [3], na zich wel te hebben doen onderrigten, of deze een zoon was van den Hollandschen oud Minister van Oorlog. De Hertog van *Reggio* die den Keizer vergezelde, deed daarvan, door een zijner Aides-de-Camp, den Generaal KRAYENHOFF kennis dragen, als een goed voorteeken tot zijne bevrediging met den Keizer. Ter gelegenheid der komst van dezen Monarch te *Amsterdam* (**afb. 4**) bevond zich de Generaal KRAYENHOFF in zeer groote verlegenheid over de wijze, op welke hij aan denzelven zou behooren te worden voorgesteld. – Hij ging deswege te rade met Zijne Hoogheid den Prins van *Plaisance,* die op zich nam den Keizer hierover te zullen onderhouden. – Dit gebeurde in den namiddag van den 11den October, en dadelijk daarna ontving de Generaal een briefje van Zijner Majesteits Groot-Kamerheer, houdende kennisgeving, dat hij ter openbare audientie op den 13den zou worden toegelaten, en door den Prins Gouverneur-Generaal der Hollandsche Departementen (Hertog van *Plaisance*) aan den Keizer voorgesteld. Het uur der openbare audientie op den 13den October [1811] gekomen zijnde, begaf zich de Heer KRAYENHOFF naar de groote zaal van het Paleis, alwaar eene buitengewoon groote menigte Militaire en Civile personen was zamengevloeid, om hare hulde aan NAPOLEON te komen aanbieden. – Al zeer spoedig trad de Keizer binnen, begon zijne ronde, sprak met eenige van de aanwezenden, en naderde den Luitenant-Generaal PIJMAN, die door den Prins van *Plaisance* aan Zijne

Afb. 4. Napoleons aankomst in Amsterdam op 9 oktober 1811

Majesteit werd bekend gemaakt, als Oud-Minister van Oorlog des Konings van *Holland:* NAPOLEON verviel dadelijk in hevige drift, als meenende den Generaal KRAYENHOFF voor te hebben; doch werd door tusschenkomst van gemelden Prins, van deze zijne dwaling teruggebragt; waarop hij zich dadelijk van den Heer PIJMAN verwijderde, zonder dat deze gelegenheid kreeg om zijne belangen te kunnen voordragen. De Keizer sprak vervolgens nog twee of drie andere personen aan, en daarna werd het de beurt **(afb. 5)** van den Generaal KRAYENHOFF; welken hij met de grootste woede naderde en op deze wijze aansprak: "Dat zijt gij, die mijne troepen te *Bergen-op-Zoom* en *Breda* een strafbaar affront [= belediging, hoon] hebt aangedaan, en *Amsterdam* onder mijne vensterramen *(sous mes fenètres)* hebt willen verdedigen ?" De Generaal, gesterkt door een gerust geweten, wegens de goede vervulling zijner pligten, antwoordde met groote bedaardheid: "Ja, Sire! ik heb een Souverein, door Uwe Majesteit als onafhankelijk verklaard, met de grootste trouw gediend, en Hoogstdeszelfs bevelen stiptelijk volbracht." "Gij zijt het," hernam NAPOLEON, "die mijnen Broeder tegen mij opgewonden, en steeds slechte raadgevingen hebt ingeboezemd! Ik weet het, gij zijt het alleen, en had daarvan de gevolgen moeten voorzien; het ware uw pligt geweest, om hem van zijne buitensporigheden af te brengen." "Sire!" was het antwoord van den Generaal, "ten aanzien mijner raadgevingen aan den Koning, is Uwe Majesteit verkeerd onderrigt. – Uw Broeder gedroeg zich steeds als alle andere Souvereinen; die raad begeeren, wanneer zij dezelve vorderen, maar nimmer met raadgevingen gediend zijn, die ongevraagd en zonder bevel geschieden: – en wat de gevolgen der executie van 's Konings bevelen betreft, deze heb ik zelfs in zooverre voorzien, dat ik eenmaal daarvan het slagtoffer wezen moest; maar deze overweging hield mij van geene gehoorzaamheid terug aan eenen Meester, aan wien alleen ik mij verantwoordelijk

Afb. 5. 'De eerste ontmoeting van Napoleon en Kraijenhoff'

beschouwde; ik ben dit thans aan Uwe Majesteit niet verder of vroeger, dan nadat ik de eer heb deszelfs onderdaan te zijn." De Keizer nog even driftig en oploopend als in den aanvang, noemde Koning LODEWIJK zijnen broeder, *zot;* keerde den Generaal den rug toe, en verliet hem alzoo, nog eenige onverstaanbare woorden morrende". Tot zover het relaas van Krayenhoff over zijn eerste ontmoeting met de keizer, op 13 oktober 1811, op audiëntie in het paleis op de Dam in Amsterdam. Hij was hier zelf niet helemaal tevreden over, maar van de toehoorders kreeg hij te horen dat hij zich goed verweerd had tijdens het gesprek. "En in den namiddag reeds, liet zich de Keizer aan zijne tafel niet onvoordeelig uit, over de betoonde houding en het aan den dag gelegde karakter van den Generaal KRAYENHOFF", zo vermeldt hij zelf in zijn Levensbijzonderheden op blz.93. Hij schrijft verder, dat hij hoopte "zich van verdere pligtplegingen bij NAPOLEON te kunnen onthouden", maar hij liet zich toch door de Prins van Plaisance [= Charles-François Lebrun, toen stadhouder-prins in de Hollandse departementen] overhalen om 20 oktober, nogmaals naar een openbare audiëntie bij de keizer toe te gaan. "Bij deze gelegenheid kwam de Keizer de zaal intredende, aanstonds op den Generaal aan, doch op eene geheel andere wijze, dan acht dagen te voren, en (…) begon hij terstond met denzelven een zeer vriendelijk gesprek, vragende, waarin zijn tegenwoordige bezigheden bestonden? De Generaal antwoordde, dat hij zich steeds onledig hield met de berekeningen zijner Geodesische en Astronomische waarnemingen, welke nu onlangs, voor zooverre den arbeid te velde betrof, waren afgeloopen" (…). "Den volgenden dag, 21 October [1811] kwam des morgens ten half zeven ure, een Adjudant van het Paleis, den Generaal kennis geven van het voornemen des Keizers, om *Muiden* en *Naarden,* met een gedeelte der Liniën van *Amsterdam* te bezigtigen, tevens den last overbrengende, om Zijne Majesteit derwaarts te vergezellen. De Generaal KRAYENHOFF bevond zich in groote verlegenheid, als deels niet gereed zijnde, en deels geene paarden bezittende; te meer nog daar den Keizer reeds gereed stond, om zelf dadelijk te paard af te rijden: (…)" hij verzocht vervolgens aan de adjudant, om aan de keizer te antwoorden, dat hij hem zo spoedig mogelijk naar *Muiden* zou volgen. "Hij [=Krayenhoff] voorzag zich ten spoedigste van een rijtuig, vertrok daarmede, en trof den Keizer te *Muiden* aan, bezig zijnde met het bezigtigen der zeesluis; wanneer deze, hem ziende, (…) zeide: wel nu Generaal! gij hebt *Amsterdam* tegen mij willen verdedigen, heden zal ik u aanvallen, en uwe middelen van verdediging beoordeelen". Toen de Keizer bemerkte dat Krayenhoff geen paarden bij zich had, gaf hij opdracht aan zijn Groot-Stalmeester om hem een van zijn eigen paarden beschikbaar te stellen, waarop Krayenhoff aan de zijde van Napoleon, de weg naar Naarden heeft ingeslagen. "Langs de trekvaart voortgaande, deed de Keizer vele vragen, omtrent de inundatiën, welke eigenlijk de grootste kracht aan de defensie van *Amsterdam* zouden moeten bijzetten; de Generaal ontwikkelde dit systema, en antwoordde gereedelijk op de bezwaren, door Zijne Majesteit achter[een]volgens daartegen ingebragt; die zich dan ook volkomen liet overtuigen, te meer nog, daar hij den verhevenen waterspiegel in de trekvaart, met den lagen stand der oppervlakte van de Polderlanden vergelijken kon, en onderrigt geworden was wegens den onuitputbaren oorsprong van het benoodigde water. Stapvoets te *Naarden* gekomen zijnde, bezigtigde men aldaar de vestingwerken, waarover de Keizer zeer tevreden was: de Generaal toonde hem echter daarvan de meest belangrijke gebreken aan, die ook dadelijk erkend werden". Na het dejeuné in Naarden te hebben genuttigd gaan Napoleon en Krayenhoff verder met hun overleg. "De Keizer de kaart der environs van *Amsterdam* opengelegd

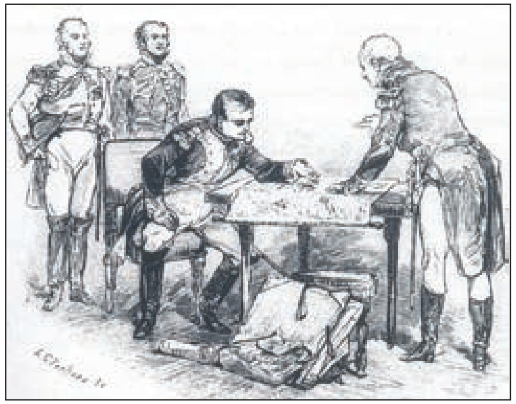
Afb. 6. Napoleon en Krayenhoff te Naarden

hebbende **(afb. 6)**, liet zich het geheele systema van inundatiën en middelen van defensie, zoo te water als te lande, door den Generaal KRAYENHOFF in detail aanwijzen en verklaren; Zijne Majesteit vormde daartegen, volgens belofte, onderscheidene conceptaanvallen, welke zeer geregeld en overtuigend door den Generaal werden afgekeerd: zoo dat ten laatste de Keizer zich gedrongen zag, om de deugdzaamheid van het aangenomen systema te erkennen; er echter bijvoegende, dat hetzelve na de vereeniging van *Holland* met *Frankrijk* minder nuttig geworden was, en *Amsterdam* alsnu moest worden beschouwd, als eene plaats, wier defensie des noods geheel moest worden overgelaten aan derzelver Nationale Garde.—De Generaal KRAYENHOFF, dit toestemmende, voegde er bij, dat *Amsterdam* voor de Bataafsche Republiek, toen deszelfs vestingwerken begonnen waren, en nader, ten tijde van Koning LODEWIJK, van zeer groot gewigt geweest was, om, dewijl Zijne Majesteit de Keizer het aanzienlijkste gedeelte der Hollansche magt, bij zijne legers te velde had, ten minste eene veilige schuilplaats voor het Gouvernement te behouden, om tot zoo lang de onafhankelijkheid te bewaren, dat aan dezelve het vereischte secours [= bijstand, hulp] geworden kon, door den Keizer steeds aan *Holland* toegezegd". (…) "Vervolgens viel het gesprek op de algemeene defensie der Hollandsche Departementen, zoo als die, *Holland* nog een onafhankelijke staat zijnde, geweest was, en nu, na de inlijving met het Keizerrijk, zou behooren te worden geregeld (…)" Krayenhoff deelde aan Napoleon wel mee, hoe de verdediging vroeger geregeld was, maar gaf niet aan hoe het volgens hem nu geregeld zou

moeten worden. “De Keizer hierop eene algemeene kaart opgenomen en opengelegd hebbende, repliceerde den Generaal: “*Wel nu, ik zal er u in drie à vier woorden mede bekend maken; ik bedoel alleen mijn frontier van den* Rijn. (…) *Op welke wijze moet ik deze Linie door de Hollandsche Provinciën doortrekken tot aan Zee toe, om een goed verband te bekomen?* De Generaal KRAYENHOFF gaf ten antwoord, dat de rivier de *Yssel* hem daartoe het geschiktste zou voorkomen, wanneer dezelve niet aan zeer groote gebreken laboreerde, – “*Ik ben,* hernam de Keizer, *met u van hetzelfde gevoelen; maar zijn de gebreken van die Rivier dan niet vatbaar voor verbetering, en welke middelen zouden daartoe moeten aangewend worden?“* “Deze belangrijke vraag, stelde den Generaal in de noodzakelijkheid van eene uitvoerige verklaring der gebreken van de rivier den *Yssel;* terwijl hij, als het groote middel tot verbetering, voorstelde « de sluiting van de rivier de *Leck,* en de verandering van dezelve in een geëcluseerd [=afgescheiden] bevaarbaar kanaal, ten behoeve van den koophandel en landbouw **(afb.7)**; het geven van een geheel nieuwen boven-mond aan de rivier den *Yssel,* op zekeren nader te bepalen afstand boven het punt van separatie [=afscheiding] te *Pannerden;* en het afsnijden der groote kromtens van den *Yssel,* om eene geregelder stroomleiding en afschot van water te bekomen”; evenwel er bijvoegende, dat deze onderneming eene zeer aanzienlijke somme gelds tot de executie vereischen zou: waarop wederom de Keizer ten antwoord gaf: “*Wat dit laatste betreft, daartoe ontbreken mij de middelen niet; ik keur aanvankelijk uwe denkbeelden zeer goed, en zal u gelegenheid geven tot een nader onderzoek”* Hierop maakte Zijne Majesteit een einde aan de conferentie, die meer dan anderhalf uur geduurd had:” [Levensbijzonderheden blz. 97/98/99.] De volgende dag is Napoleon weer naar Frankrijk vertrokken.

Krayenhoff naar Parijs

“In de maand November [1811] ontving de Generaal de Ministeriëele uitnoodiging om naar *Parijs* over te komen, en de vergaderingen bij te wonen, zoo van het Committé der Fortificatiën als van het Conseil der Fortificatiën, hetwelk altijd door den Keizer zelven gepresideerd werd. [Uitterhoeve schrijft op blz. 254 “Napoleon wilde deze expert nauwer aan zich binden. Op 7 december tekende Clarke een order dat Kraijenhoff zich naar Parijs moest begeven. (…)”] Op den 9den December 1811, is hij benoemd en geproclameerd geworden, als Correspondent van de klasse der Physische en Mathematische Wetenschappen van het Keizerlijke Instituut te *Parijs.* Den 15den daaraanvolgende is hij derwaarts vertrokken, en heeft den 21sten zitting genomen in het Committé van Fortificatiën” [Levensbijzinderheden blz.99] . Dit gaf hem echter niet erg veel werk om te doen. Zelf schrijft hij daarover (Levensbijzonderheden blz.101: “De werkzaamheden van het Comité der Fortificatiën, verschaften hem zoo weinig bezigheden, dat hij niet alleen overvloed van tijd had, om alles wat in *Parijs* belangrijk was, achtervolgens te gaan bezigtigen; om de vergaderingen van het Instituut bij te wonen, en zeer dikwijls het Nationaal Observatorium te bezoeken, maar ook wegens zijne gedane Geodesische en Astronomische waarnemingen in Holland, een Précis Historique op te stellen.” **(afb. 8)** “In den aanvang van de maand Mei [1812], bood hij hetzelve ter beoordeeling aan, aan de klasse der Physische en Mathematische wetenschappen van meergemeld Instituut. De Heeren Leden der klasse, DELAMBRE, BEAUTEMS-BEAUPRÉ, BIOT en ARAGO, werden benoemd om die verhandeling te onderzoeken en te beoordeelen; eenige [?] maanden later (30 Maart 1813) bragt deze commissie op dezen arbeid een hoogst gunstig Rapport uit, hetwelk alzoo door de klasse is aangenomen, met de verklaring, dat de Heer Generaal KRAYENHOFF zich eene billijke aanspraak verworven had op den roem der klasse en de erkentenis der Geleerden.” (blz.101) Krayenhoff had intussen op 2 februari 1812 op het Paleis der Tuileriën, in handen van de keizer de eed afgelegd, in zijn kwaliteit als Brigade - Generaal en Inspecteur - Generaal der Genie. “Het sprak vanzelf, dat hij zich aan die formaliteit onderwerpen moest” (blz.100) [Ook Uitterhoeve schrijft vanaf zijn blz. 254 over de ongeveer 5 maanden die Krayenhoff in Frankrijk heeft doorgebracht. Die schrijft dat hij in Parijs een rondgang maakte langs de keizer zelf, de minister van Oorlog en de prinsen en maarschalken van het rijk, onder wie zijn goede bekende Oudinot, bij wie hij zich ‘vrijmoedig en veilig kon uitlaten. Hij maakte er de luister van het keizerrijk mee; in zijn archief zijn nog invitaties te vinden voor bals en recepties in de Tuilerieën en andere paleizen. Hij kon er niet omheen het lidmaatschap te aanvaarden van de Orde der Réunie, door Napoleon ingesteld ter vervanging van Lodewijks Orde der Unie **(afb.9)**.] Maar tijdens zijn verblijf in Parijs liet hij steeds weer aan de Hertog van *Feltre* weten dat hij graag weer naar *Holland* terug wilde. Deze vroeg hem uiteindelijk “wat hij dan wel in *Holland* ten dienste van den Keizer zou wenschen te doen”, hierop deelde Krayenhoff hem “het onderhoud mede, hetwelk hij te *Naarden*, met Zijne Majesteit had gehad, over de gebreken van de rivier den *Yssel,* en de middelen om die te herstellen; voorts zijnen wensch te kennen gevende, om tot nader onderzoek van deze met eene commissie belast te mogen worden” (blz.102). Nadat Krayenhoff op verzoek van de Hertog een kort verslag van zijn bezoek met Napoleon aan o.a. Naarden op papier had gezet, heeft deze dat verslag aan Napoleon gegeven die zich dat bezoek aan Naarden nog herinnerde, en toestemming gaf om Krayenhoff weer naar Amsterdam te laten vertrekken. Krayenhoff hoorde dat op de 1e zondag van mei 1812 van Napoleon zelf (blz. 102/103). “Te *Parijs* was er in deze oogenblikken zeer groote drukte, wegens de op handen

Afb. 7. Geplande bochtafsnijding bij Arnhem

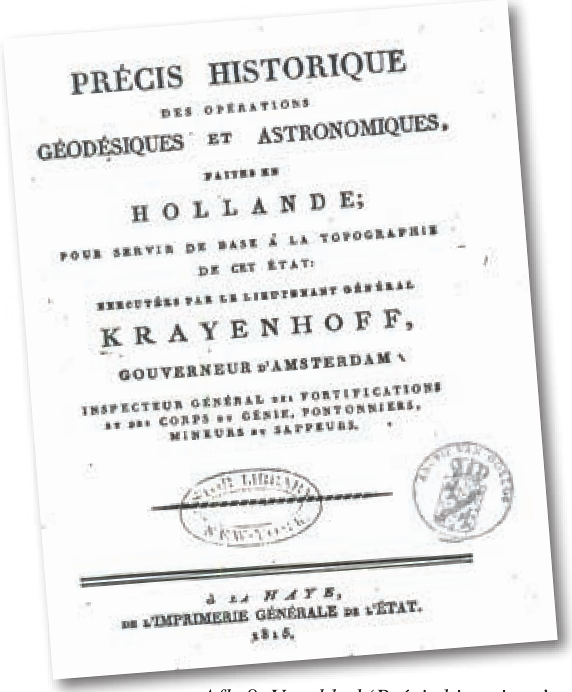
PRÉCIS HISTORIQUE
DES OPÉRATIONS
GÉODÉSIQUES ET ASTRONOMIQUES,
FAITES EN
HOLLANDE;
POUR SERVIR DE BASE À LA TOPOGRAPHIE
DE CET ÉTAT:
EXÉCUTÉES PAR LE LIEUTENANT GÉNÉRAL
KRAYENHOFF,
GOUVERNEUR D'AMSTERDAM,
INSPECTEUR GÉNÉRAL DES FORTIFICATIONS
ET DES CORPS DU GÉNIE, PONTONNIERS,
MINEURS ET SAPPEURS.

À LA HAYE,
DE L'IMPRIMERIE GÉNÉRALE DE L'ÉTAT.
1815.

Afb. 8. Voorblad ‘Précis historique’

Afb. 9. Krayenhoff met onderscheidingen

zijnde Campagne naar *Rusland;* de geheele Armee was reeds in beweging, en men kondigde bereids het vertrek van den Keizer aan, hetwelk eerlang stond plaats te hebben. – De Heer KRAYENHOFF verheugde zich, alle deze woelingen te kunnen ontgaan, en nog veel meer, dat hij in dezelve niet begrepen was: hij maakte zich spoedig gereed, om naar *Holland* terug te keeren, en bevond zich reeds op den 12den Mei 1812 in zijne woning te *Amsterdam,* alwaar hij, met de decoratie, zijne benoeming van den 7den te voren ontving, als *Ridder van het legioen van Eer,* hem uit *Parijs* nagezonden, en ten Postkantore geconsigneerd"
"Gedurende de maand Mei maakte hij de vereischte voorbeschikkingen tot het aan hem opgedragen onderzoek, met hetwelk hij in den aanvang van de maand Junij een begin maakte. Omtrent dezen tijd ontving hij van zijnen jongsten zoon, 1sten Luitenant bij de Artillerie, een dringend verzoek, om bij den Franschen Minister van Oorlog te bewerken, dat hij benoemd mogt worden, om de campagne naar *Rusland* mede te doen. Dit gebeurde, en weldra had de Generaal KRAYENHOFF zijne beide zonen bij de armée van NAPOLEON in *Rusland* als zijnde deszelfs oudste zoon, de Ritmeester, reeds eenige weken te voren, met het 14de Regiment Curassiers, derwaarts opgemarcheerd, bij het Legercorps van den Maarschalk Hertog van *Reggio;* van waar hij echter naderhand bij den staf van den Luitenant-Generaal DAENDELS is over gegaan. ("Levensbijzonderheden blz. 104) [Hoe vreemd kan het lopen, de "heldhaftige Generaal" is blij niet mee te hoeven vechten, terwijl de jongste zoon smeekt om alsjeblieft mee te mogen gaan om ten strijde te trekken, maar ja, de vader is al 53 jaar oud, en de jongste zoon pas 21 jaar, de oudste zoon was 23 jaar][4]. Voor vader Krayenhoff zullen er hierdoor spannende tijden aanbreken.

Marie Louise als regentes

Tijdens Napoleons afwezigheid in 1812, 1813 en 1814 (toen hij op veldtocht naar Rusland was en tijdens zijn Duitse campagne) trad Marie Louise in Parijs op als regentes (zie noot 1). Dat was ook nodig, want het keizerrijk moest wel bestuurd worden. Dit blijkt o.a. uit een in het bedrijfsmuseum van het Kadaster te Arnhem aanwezig stuk, waarvan de titel luidt: "Vastlegging gemeentelijke grenswijziging tussen Zonhoven, Houthaelen, Hasselt Genk en Zolder (België). Het betreft een extract uit 1813. Bijzonder is dat Napoleon *"en vertu de pouvoir, qu'il nous a confié"* het stuk niet kon ondertekenen maar dit door zijn ega gebeurde. *Signé Marie-Louise L'Imperatrice-regente.* Napoleon was in mei 1813 te Lutzen (slag bij Bautzen) en in oktober 1813 kreeg hij harde klappen bij Leipzig (Volkerenslag). Begrijpelijk dat deze activiteiten het belang van de grenswijziging bij Zonhoven oversteeg.
Let wel, dit stuk dateert dus nog van voor de invoering van het Kadaster in ons land! [Op **afb. 10** is een gedeelte van de eerste blz afgebeeld, en op **afb. 11** is een gedeelte van de laatste bladzijde te lezen.] Na Napoleons eerste

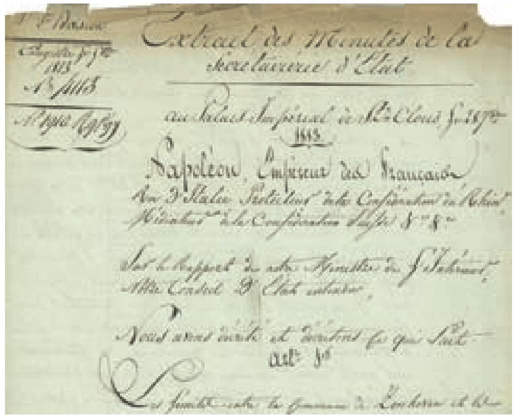
Extrait des Minutes de la Secrétairerie d'Etat
1813
Napoleon, Empereur des Français

Afb. 10. Voorblad besluit grenswijziging Zonhoven

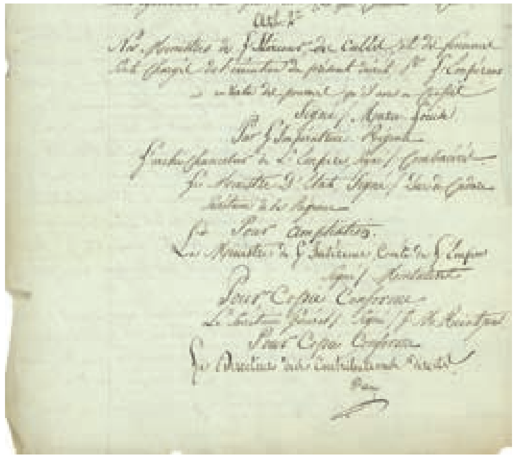
Pour Copie Conforme

Afb. 11. Ondertekening besluit door Marie-Louise

val in 1814 keerde Marie Louise met haar zoon terug naar Wenen, waar ze door de bevolking en haar eigen familie met open armen werd ontvangen. Ze ging niet in op Napoleons dringende verzoeken hem naar Elba te volgen. Ook gedurende Napoleons tweede regeerperiode, de zogenaamde Honderd Dagen in 1815, bleef ze in Wenen, ondanks hernieuwde uitnodigingen van Napoleon om zich bij hem te voegen. Na zijn val in 1814 zag zij hem nooit meer terug. (…). Op 7 september 1821, vier maanden na de dood van Napoleon, trouwde zij met haar minnaar graaf Adam Adalbert van Neipperg, met wie zij reeds twee kinderen had. Zij overleed in 1847.

Toelichtingen bij de tekst

1) Dit gedeelte is overgenomen van Wikipedia "Marie Louise van Oostenrijk."

2) Zie hiervoor Jan J.B. Kuipers "Vrijheid Gelijkheid en Broederschap" blz. 108.

3) Een curassier is een zwaarbewapende cavaleriesoldaat te paard, die een borstharnas droeg dat een kuras heette. Bron: Wikipedia, "Kurassier".

4) De leeftijden zijn bepaald met de informatie uit "Nederlands Adelboek 1929", blz. 407 t/m 412, "Krayenhoff ". Bij. K.B. d.d. 16 sept.1815 La QQ werd Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff verheven in den Ned. Adel met den titel van baron bij eerstgeboorte. Dus Cornelis Johannes, de oudste, werd Baron, en Johan, de jongste werd Jhr. (in het schitterende boek "De Genie in de Bataafs-Franse tijd" van ing. C.H. van Meijgaard wordt op blz.135 ten onrechte gesproken over "C.J. Krayenhoff, de jongste zoon van "generaal-majoor C.R.T. Krayenhoff").

Verantwoording van de herkomst van de afbeeldingen

Afb. 1. Overgenomen van Wikipedia "Marie Louise van Oostenrijk".

Afb. 2. Het bezoek van Napoleon en Marie-Louise aan Antwerpen op 1 mei 1810. Overgenomen uit het bij 2) genoemde boek van Jan J.B. Kuipers.

Afb. 3. Een Curassier, afbeelding afkomstig van "Wikipedia Kurassier ".

Afb. 4. Het bezoek van Keizer Napoleon aan Amsterdam in oktober 1811 Afbeelding afkomstig van: AbsoluteFacts.com.

Afb. 5. De eerste ontmoeting van Napoleon en Kraijenhoff". Gravure naar een tekening van Charles Rochussen. Uit: Generaal Wüppermann, "Nederland voor honderd jaren, 1795-1813". Overgenomen uit Uitterhoeve blz. 250.

Afb. 6. Napoleon en Krayenhoff buigen zich (te Naarden) over kaarten van de linies nabij Amsterdam. Gravure naar een tekening van Charles Rochussen (Uit Wüppermann). Door mij overgenomen uit "De Genie in de Bataafs-Franse tijd", door ing. C.H. van Meijgaard, blz. 121.

Afb. 7. Ontwerp voor een nieuwe bovenmonding van de IJssel en een met vijf sluizen te kanaliseren Beneden-Rijn en Lek. Detail van een kaart, gevoegd bij Kraijenhoffs *Proeve van een ontwerp tot sluiting van de rivier den Neder-Rhyn en Leck en het storten van derzelver water op den IJssel (1821)"* door mij overgenomen uit Uitterhoeve blz. 309.

Afb. 8. Het voorblad van de 1e druk van het boek: "Précis Historique des opérations Géodésiques et Astronomiques, faites en Hollande; pour servir de base à la topographie de cet état" uit 1815, de 2e druk verscheen in 1827.

Afb. 9. Portret van Kraijenhoff met een repetitiecirkel. Schilderij, toegeschreven aan Adriaan de Lelie. De onderscheidingen (op de linkerborst de versierselen van de Orde van de Unie [ingesteld door koning Lodewijk Napoleon], in het knoopsgat die van het Légion d'Honneur) geven aan dat het schilderij is vervaardigd in de jaren onder keizer Napoleon (1810-1813) ter ere van de voltooiing van de driehoeksmeting. Met de burgerkleding heeft Kraijenhoff, toen toch brigadegeneraal in het Franse leger, waarschijnlijk het civiele karakter van zijn onderneming willen laten zien. De trouwe hond kan een uitdrukking zijn van de trouw aan het vaderland. Afbeelding en bijschrift zijn overgenomen uit Uitterhoeve, blz. 306.

Afb. 10. Een gedeelte van het voorblad van een extract uit 1813 uit een besluit tot grensregeling, al in de tekst genoemd.

Afb. 11. Een gedeelte van het achterste blad van dat besluit, waarop te zien is dat dit was ondertekend door Marie-Louise. (*Signé / Marie-Louise, Par L'impératrice-Régente.* Met dank aan Tonnie Peters voor het maken de scans, o.a. van afbn. 10 en 11.

Nieuw eerbetoon Krayenhoff in Nijmegen

In de stad Nijmegen wordt hard gewerkt aan de ontwikkeling van de Waaloevers. Eén van de nieuwbouwprojecten is het Park Fort Krayenhoff, dat op het terrein ligt waar in de 19e eeuw ook echt een fort met die naam heeft gestaan. Dat fort was tussen 1820 en 1824 gebouwd in opdracht van Krayenhoff zelf, en was bedoeld als verdedigingswerk langs de Waal. Die defensieve taak heeft het fort echter nooit gekregen. Er hebben nog wel jarenlang militairen in gezeten maar daar kwam op een gegeven moment ook een eind aan. Het fort is toen nog een tijdje in stand gehouden omdat Krayenhoff er begraven lag, maar nadat het graf van de baron werd verplaatst naar het Krayenhoffpark bij de Weurtseweg, werd het fortcomplex aan zijn lot overgelaten, en werd het grotendeels gesloopt ten behoeve van industrie. Alleen het muurwerk aan de rivierzijde bleef behouden.

De reling met de inscriptie Kraijenhoff (foto: Harry Uitermark)

Nadat ook de industrie van de Waaloever was vertrokken, is het terrein in de jaren na 2010 ontwikkeld als nieuwbouwgebied onder de naam ‘Park Fort Krayenhoff’. De contouren van de vesting zijn weer zichtbaar gemaakt. Midden op het terrein zijn de restanten van de reduit teruggebracht: het midden in het fort gelegen verdedigingswerk. De kademuur aan de zijde van de rivier is voorzien van een roestvrijstalen reling, waarin Kraijenhoff (met afwijkende spelling!) nog eens nadrukkelijk in herinnering wordt gebracht.

Op de wervingssite voor het bouwproject (https://www.nieuwbouw-waalfront.nl/park-fort-krayenhoff) worden de voordelen van deze locatie uitgebreid toegelicht onder de titel ‘Fortreffelijk wonen op Park Fort Krayenhoff’. Die woordspeling lag wel een beetje voor de hand…

Nijmegen is overigens trots op zijn beroemde zoon: behalve het Fort, is er eind 19e eeuw al een plantsoen naar hem vernoemd, en begin 20e eeuw werd de Koninginneweg die op het parkje uitkwam, omgedoopt in Krayenhoffstraat.

Ad van der Meer
(met dank aan Harry Uitermark voor de tip)

Een armillarium in Portugal

Peter Laarakker

Een geodeet op vakantie zal naast de met zijn reisgenoten gedeelde liefde voor natuur, cultuur of ander zaken, toch altijd bijzondere belangstelling houden voor de bijzonderheden uit zijn vakgebied. Zo kwam ik bij mijn bezoek aan Portugal in april van dit jaar als trig bagger[1] zeer aan mijn trekken met een kolossaal betonnen triangulatiepunt (afb. 1) op nog geen kilometer van de B&B. En de kadasterpaaltjes in de omgeving gaven de gemarkeerde grenzen met keurige streepjes weer (afb. 2).

Afb. 1. Triangulatiepunt nabij Alcorochel

Dit waren de meer gebruikelijke landmeetkundige vakantiewaarnemingen, die een van de kinderen ooit tot de vraag bracht of ik nog niet genoeg foto’s van meetspijkers had.
Een nieuw hoofdstuk aan deze geodetische vakantie-ervaringen werd toegevoegd in het indrukwekkende klooster Convento de Cristo in Tomar (Midden-Portugal). De Tempeliers hebben het in de 12e eeuw gebouwd en

Afb. 2. Kadasterpaaltje

Hendrik de Zeevaarder (Henri the Navigator of Henrique o Navegador), mede-stichter van het Portugese wereldrijk, voegde daar in de 15e eeuw belangrijke uitbreidingen aan toe. Van oude kaarten ken ik al wel de engeltjes die met landmeetkundige instrumenten de cartouches versieren, maar in dit klooster vond ik verschillende beelden met een bolvormig instrument waarin poolcirkels, keerkringen en evenaar te herkennen waren.
Een dag later in de botanische tuin van Constância trof ik een 3 meter hoog exemplaar van dit instrument (afb. 3); vanwege een verkeerde interpretatie van de Portugese beschrijving van de tuin maakte ik er eerst het planeta-

Afb. 3. Het armillarium in Jardim Horto de Camões Constancia (foto van Joana R Santos/mediotejo.net)

1 Losjes vertaald: iemand die in het terrein gemarkeerde driehoekspunten (‘trigs’) opzoekt (red.)

Afb. 4. Ptolemaeus met armillarium in het Louvre (afbeelding van www.perthobservatory.com.au)

rium van Ptolemeus van. Die fout werd nog wat bestendigd door het portret van hem in het Louvre (afb. 4) waarop hij met zo'n instrument is afgebeeld. Een deskundige hielp me echter uit de waan, het is een armillarium. De diagonale band is de dierenriem. Ik hoef me niet heel erg te schamen voor deze fout, in de tijdschriftendatabase van de Hollandse Cirkel komt de term maar één keer voor en alleen als citaat uit een catalogus.
Met de juiste naam is de geschiedenis en betekenis van dit instrument niet moeilijk te vinden. Het is uitgevonden door Eratosthenes in 255 voor Christus, die ook de eerste nauwkeurige berekening van de omtrek van de aarde maakte, en pas veel later door Snellius verbeterd. Het instrument is in velerlei vormen uitgevoerd, met aarde dan wel zon in het midden. Het is symbool voor de zeevarende natie Portugal en wordt, gestileerd en enigszins verborgen, zelfs getoond op de Portugese vlag (afb. 5). Ook op een Braziliaanse munt uit 1932 wordt het afgebeeld.

Nadere beschouwing van de vakantiefoto's leverde nog een flink aantal armillaria op in allerlei decoratieve elementen (afb. 6). Opvallend was wel de slordige wijze waarop door de beeldhouwers de dierenriem werd afgebeeld. Die behoort tussen de keerkringen te blijven. Opvallend ook vanwege de ongelooflijke detaillering van veel van de andere decoraties. De verwarring bij de kunstenaars werd wellicht veroorzaakt door de armillaria waarbij het vaste horizontale vlak de horizon van een willekeurige plaats op aarde voor moet stellen en de dierenriem daar dus een veel grotere hoek mee kon maken.

Terug naar de botanische tuin in Constância, een plaats waar de rivier de Zêzere in de Taag stroomt (waar je mooie kano-tochtjes kan maken). Geboorteplaats van Portugals beroemdste dichter Luís Vaz de Camões. De tuin is naar hem genoemd omdat daar 52 in zijn gedichten voorkomende planten staan. Camões is vooral beroemd vanwege het epische gedicht Os Lusíades dat de reis van Vasco da Gama naar Indië beschrijft in een homerische stijl. Dat bekent dat de koers van het schip vooral door figuren uit de Griekse mythologie wordt bepaald en minder door de op het schip aanwezige navigatie-instrumenten. Maar voor de geodetische liefhebber zijn in de in 1777 verschenen vertaling van Lambartus Stoppendaal (te vinden als google-book) nog wel wat mooie geografische beschouwingen te vinden. Bij de tekst van Camões: "van daer zetten wij koers naer de dochters van Hesperus, naer den naem van haeren vader Hesperiden genoemd." plaatst Stoppendaal de volgende voetnoot: "Deeze zijn de eilanden van de groene Kaep, oudtijds, volgens fabelachtige overleveringen

Afb. 5. Portugese vlag

Fig. 6. Overal zijn armillaria in terug te vinden

bewoond geweest door de dochters van Hesperus, broeder van Atlas, en zoon van Japhet. Hesperus en Atlas beoefenden beiden de starrekunde, en leefden op de gebergten, om de starren des te beter te kunnen gadeslaen. Daer van daen hebben de poëeten vercierd, dat Atlas in eenen berg veranderd was, die den hemel torscht, en van zijnen broeder Hesperus hebben zij de avond of west star gemaakt […]
Men is het over het verblijf der Hesperiden niet eens. Volgens het gevoelen van sommigen waren het de Kanarische eilanden, en naer dat van anderen de eilanden van de groene Kaep." Binnenkort komt een nieuwe Nederlandse vertaling uit van Os Lucíades.

(Met dank aan Roel Nicolai en Nicolàs de Hilster voor hun commentaren)

Donateursdag DHC 22 mei 2024

tekst Ad van der Meer, foto's René van Noord

Wageningen University and Research was dit jaar de plaats van de jaarlijkse donateursdag van De Hollandse Cirkel. Niet helemaal toevallig, want het hoofdonderwerp van de dag – 100 jaar ruilverkaveling en landinrichting – past in zekere zin wel bij de Wageningse universiteit. Er waren ruim veertig deelnemers, een heel mooie opkomst. Het onderwerp sprak duidelijk velen aan – en terecht, want er is de afgelopen 100 jaar enorm veel boeiends gebeurd.

Traditiegetrouw werd de bijeenkomst geopend door DHC-voorzitter Peter Laarakker, die terugkeek op het verleden jaar en vooruitblikte op het komende jaar (*het volledige jaarverslag is te vinden op de website van DHC, red.*).

Peter memoreerde het overlijden van Joop Gravesteijn, die nog dagelijks wordt gemist vanwege zijn enorme kennis op het werkterrein van DHC. Vervolgens meldde hij verheugd te zijn over de overdracht van de instrumentele collectie aan de TU Delft. Daarmee is de collectie als erfgoed erkend en is het professioneel beheer geborgd. Aan de andere kant komt er steeds nieuw materiaal binnen, zoals het legaat Sluis. Het is veel werk om dat allemaal uit te zoeken. Het is nodig om de collectie van DHC te gaan opschonen, want niet alles moet bewaard worden. Het bestuur werkt aan verbreding van het netwerk met andere historisch georiënteerde instellingen, zoals RCE, Boerhaave en Nemo; dat zijn interessante gesprekken alleen moet er nog wel een structuur worden ontwikkeld om die relaties te bestendigen. Met GIN is een concept-intentieverklaring opgesteld, waarin afspraken worden gemaakt over hoe en waar we kunnen samenwerken. Peter vertelde ook dat er wordt nagedacht over een mogelijke 'canon' van de geodetische geschiedenis, maar daar zitten wat haken en ogen aan. Gedacht wordt aan een meer verhalende insteek waarin geodetische onderdelen een plaats krijgen. Dit moet nog verder worden uitgewerkt. Voorts wil DHC het komende jaar het softwarepakket voor het beheer van de website en het tijdschrift vernieuwen, zodat die meer toegankelijk worden ook voor de niet-professioneel geïnteresseerden. Tenslotte wees Peter op de TV-uitzending van Jekels Jacht, op 12 juni, 22:15 op NPO2, waarin de reconstructie van het kwadrant van Snellius wordt besproken (zie ook elders in dit nummer).

Het inhoudelijk deel van de dag begon met een presentatie van **Paul van der Molen**, die in diverse functies bij het Kadaster veel bij de ruilverkaveling/landinrichting betrokken is geweest. Hij begon zijn voordracht (die geheel uit het hoofd werd gedaan!) met de constatering dat deze 22e mei ook de dag van de biodiversiteit was, en dat hij dat wel een pikant contrast vond met het thema ruilverkaveling. Daarna sprong hij terug in de tijd, naar de aanloop tot de eerste Ruilverkavelingswet in 1924. In de

19e eeuw was het agrarisch gebied in Nederland er niet best aan toe. 1/3 van het areaal was 'woest en ledig' (heide, moeras, woud) en 2/3 kende grote problemen zoals lage productie, wateroverlast, (zeer) slechte wegeninfrastructuur en versnippering van percelen. De grote landbouwcrisis in de jaren '80 en '90 van die eeuw maakte de situatie nog slechter. Maar overheidsingrijpen gebeurde in die tijd niet. Pas door de Eerste Wereldoorlog drong het besef door dat het voor optimaliseren van landbouw nodig was om in te grijpen. In 1924 kwam de eerste Ruilverkavelingswet, maar die was geen doorslaggevend succes. Er kwam namelijk geen staatssturing, betrokken partijen moesten het zelf aanvragen, zelf sturen (plaatselijke commissie) en zelf betalen. Een gewijzigde wet in 1938 verbeterde wel wat, maar de uitvoering daarvan werd doorkruist door de Tweede Wereldoorlog. Na afloop daarvan ging het Rijk (minister Sicco Mansholt van Landbouw) sterk sturen op exportverhoging, en daartoe moest de landbouw worden geoptimaliseerd.

Sicco Mansholt in de jaren vijftig (foto Brabants Nieuwsblad)

Paul benadrukte dat het dus niet primair ging om voedselzekerheid, maar om verbetering van de Nederlandse exportpositie. De Ruilverkavelingswet 1954 was hierop het antwoord. Naast kavelruil werd nu ook ontwatering, wegverbetering en bedrijfsverplaatsing onderdeel van het instrumentarium. De wet voorzag in het korten van maximaal 5% van de ingebrachte grond voor openbare lichamen. Landbouw was dus niet meer het enige doel. Het aantal ruilverkavelingen nam na 1954 spectaculair toe: in 1960 was al circa 700.000 hectare in ruilverkavelingsprojecten betrokken. Maar vanaf de jaren zeventig veranderde de tijdgeest. Er ontstonden nieuwe inzichten over natuur en landschap. In een rijksnota in 1975 werd voor het eerst een stelsel aangekondigd om boeren te betalen voor agrarisch natuurbeheer. Qua wetgeving werd dit in 1985 ingevuld met de Landinrichtingswet, met als uitgangspunt dat het landelijk gebied ingericht wordt volgens de generieke ruimtelijke plannen, waarbij landbouw één van de belanghebbenden zou zijn. Uiteindelijk is in 2007 de bevoegdheid voor het uitvoeren van landinrichting vanuit het Rijk geheel gedecentraliseerd naar de provincies (wet Wilg), die in 2024 is opgegaan in de Omgevingswet.

Martin Wubbe nam vervolgens het stokje van Paul over. Hij heeft in zijn loopbaan bij het Kadaster veel gewerkt aan landinrichtingsprojecten. In zijn voordracht plaatste hij 100 jaar Ruilverkavelingswet in een geodetisch perspectief, met als subtitel 'de taken van de landmeter van het Kadaster'. Die taken volgden rechtstreeks uit de wet: 'de plaatselijke commissie wordt bijgestaan door een landmeter van het Kadaster'. Met als taken: bewaken van de rechten, optreden als onafhankelijk deskundige, architect van het plan van toedeling, en zorgen voor de goede grond op de juiste plek. In een tabel liet Martin zien dat er grote aantallen Kadastermedewerkers bij betrokken waren: van enkele honderden in de beginjaren na de oorlog tot ruim 600 per jaar in de jaren rond 1975. Vervolgens behandelde Martin een aantal praktijkvoorbeelden: de

oudste ruilverkavelingen (Ballumermieden en Staphorst) die al vóór de Tweede Wereldoorlog werden uitgevoerd, de grote ruilverkavelingen van na de oorlog (als voorbeelden Tielerwaard West, Vriezenveen, Alblasserwaard, Geestmerambacht) en het allergrootste project de herinrichting Oost Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën (waarvoor zelfs een aparte wet tot stand kwam). Vervolgens ging Martin in op de vele landschapsplannen die binnen ruilverkavelingen zijn gemaakt. Bekende landschapsarchitecten als Benthem, de Vroome en De Jonge werden genoemd. Ook met hen had de kadasterlandmeter nauw contact, want het moest natuurlijk allemaal wel passen. In het afsluitende deel van Martins presentatie kwam de automatisering aan de orde (met speciale vermelding van Martien Molenaar voor ARAK en René van der Schans voor ATOR), de toenemende aandacht voor natuur en landschap (en de daaraan verbonden spanning tussen landbouw en natuur, ook toen al), de veranderende rollen (Dienst Landelijk Gebied als opdrachtgever voor het Kadaster) en de invoering in 2007 van de WILG waardoor het klassieke instrument ruilverkaveling feitelijk kwam te vervallen en er vooral nog kavelruil plaatsvond.

Tenslotte kwam **Marco van Beek** aan het woord, die ons meenam in de Landinrichting 2.0 met als prikkelende ondertitel: is er toekomst voor landinrichting? Marco is programmamanager en adviserend lid MT voor de afdelingen Gebiedsontwikkeling en Landinrichting bij het Kadaster. Hij gooide de knuppel direct in het hoenderhok met de stelling dat met de WILG eigenlijk maar weinig doelen zijn gerealiseerd. Het aantal herverkavelingsprojecten nam sterk af (met in een jaar zelfs maar vier projecten, een absoluut dieptepunt). Er hangt ook een negatief imago aan herverkaveling: het duurt lang, het kost veel, het is een dwanginstrument en het is vooral ingezet voor het realiseren van overheidsdoelen, niet voor agrariërs. Het is daarom noodzakelijk om de landinrichting in een modern jasje te steken, dat past bij de huidige tijd. Dus met overzienbare doorlooptijden (4 tot 6 jaar), niet al te grote gebieden (max. 3.000 tot 5.000 ha), en participatieve herverkaveling zodat overheidsdoelen in combinatie en in samenhang met landbouwdoelen kunnen worden gerealiseerd. Tijdens het kabinet Rutte IV leek het draagvlak voor toepassing van landinrichting te gaan groeien. In het coalitieakkoord 2021 werden speerpunten en maatregelen voor de verbetering van het platteland geformuleerd (natuur, stikstof) en kwamen er middelen beschikbaar. Tevens rees de noodzaak om een en ander integraal aanpakken. Het Kadaster heeft daarom, samen met andere partijen die relevant zijn voor het landelijk gebied, een consortium gevormd om de uitvoeringskracht te vergroten. Marco had op de valreep zijn presentatie nog kunnen aanpassen aan het nieuwe coalitieakkoord. Hij constateerde dat er op sommige punten een achteruitgang was (minder integraal werken, budgetten teruggeschroefd) maar dat het over het algemeen toch wel meeviel. Tenslotte zijn een aantal hoofddoelstellingen niet gewijzigd, en men zal dus wel moeten gaan sturen. Marco ziet daarom nog wel een goede toekomst voor Landinrichting 2.0.

Na de lunch werden de aanwezigen vergast op twee interessante onderwerpen. In de ‘reading room’ bekeken we de tentoonstelling ‘Dutch landscape designed, 1945-1954’, over de landschapsplannen bij ruilverkavelingen in de wederopbouw. Landschapsarchitect en landschapshistoricus Henk van Blerck vertelde enthousiast over bevlogen landschapstekenaars Roel Benthem en Harry de Vroome, die voor talloze ruilverkavelingen de inrichting van het landschap hebben ontworpen, tot op de kleinste details. Van Blerck vertelde dat veel van wat tegenwoordig als ‘oude historische’ landschappen in bijvoorbeeld Drenthe wordt beschouwd, in feite het resultaat is van een zorgvuldige landschapsinrichting die in het kader van een ruilverkaveling is vormgegeven. Het andere bezoek betrof een rondleiding in het erfgoeddepot van de WUR, waar Anneke Groen en Anita Dijkstra ons een aantal prachtige stukken lieten zien die daar uiteraard zorgvuldig worden geconserveerd. Het meeste materiaal staat overigens online (wur.nl > bibliotheek > Databases & collections > Special collections). De dag werd, ook weer traditioneel, afgesloten met een geanimeerde borrel. Al met al een zeer geslaagde dag.

Anneke Groen toont een zeldzame atlas van Floris Balthasar

Henk van Blerck geeft toelichting bij de landschapsplannen

2024-2 | De Hollandse Cirkel

Reconstructie kwadrant van Snellius: de bouw van een replica voor Jekels Jacht

Herman Quee

Op 12 april gaf Nicolàs de Hilster een lezing over een wel heel bijzonder project, namelijk de reconstructie van het kwadrant van Snellius. Hij gaf daar leiding ten behoeve van het televisieprogramma 'Jekels Jacht', gewijd aan de heruitvoering van historische wetenschappelijke experimenten. De lezing werd gegeven op een al even bijzondere locatie, de publiekssterrenwacht Saturnus in Heerhugowaard. Jekels Jacht neemt dit onderwerp op in zijn tweede serie, en die uitzending zal plaatsvinden op 12 juni op NPO2.

Doel van het project, en onderwerp van die aflevering, is een hermeting van de driehoeksmeting van Snellius met dezelfde middelen, zij het dat de meting om begrijpelijke redenen beperkt moet blijven tot de basismeting en het basisvergrotingsnet. En dat, om even begrijpelijke redenen, dit niet kon op de plaats waar Snellius dat deed in 1615 (op weilanden tussen Leiden en Zoeterwoude) maar in Friesland, op weilanden in de buurt van Bolsward.

De Hilster stak van wal met een overzicht van de geschiedenis van het kwadrant, van Claudius Ptolemaeus (ook wel Ptolemaeus van Alexandrië geheten, AD 87-168), via Al-Chwarizmi van Bagdad (circa 840), naar Leonardo van Pisa (circa 1220). Daarna schetste hij de geschiedenis van het gebruik: dat lag aanvankelijk geheel in de astronomie, verbreedde zich in de 13e eeuw tot de geodesie, en in de 15e eeuw naar de navigatie; dit laatste was problematisch getuige een geschrift van de Engelse zeevaarder Davis uit 1595. Het derde element van zijn lezing wijdde De Hilster aan de directe voorgeschiedenis van de episode Snellius van Leiden. In 1595 werd Willem Jansz. (Blaeu) assistent van Tycho Brahe in Kopenhagen, en via stadgenoot (Alkmaar) Metius, die in Leiden student was bij Snellius' vader Van Royen senior, komen we terecht bij Van Royen junior, Snellius, die in 1610 zijn beroemd geworden kwadrant bestelde bij Blaeu.

De Hilster gaf een tabel van de precisie waarmee de bekende historische metingen de equatoriale omtrek van de Aarde bepaalden. Erastosthenes (3e eeuw v.Chr.) kwam op tussen -2,4% en + 0,8%, Snellius (begin 17e eeuw) op -3,5%, en Delambre/Mechin (eind 18e eeuw) op 0,02%. De verschillen in radius door de breedtegraadverschillen zouden voor Erastosthenes - 0,29% en voor Snellius + 0,12% hebben betekend. In de tijd van Delambre werd al met de afplatting van de Aarde gerekend, de 0,02% komt door het verschil tussen 40.000 km (de definitie van de meter) en de eindtwintigste-eeuwse waarde 40.007,893 km.

De lezing ging uitvoerig in op drie details van de constructie van het Snelliuskwadrant die van belang zijn voor een getrouwe reconstructie. Ten eerste de radius: wat was deze nu precies? De Hilster kwam, uit drie opties, op de maat 5,5 dRV (decimale Rijnlandse Voet; die is 0,3767358 meter; dus 2,72 m). Ten tweede de wijze van verticaal stellen door twee schietloden - de nokken en de markeringen die op het bij Boerhaave berustende origineel werden aangetroffen wezen hierin de weg. En ten derde dat het richtinstrument geen telescoop was maar een 'dioptra'; dat is een vizier bestaande uit twee verticale lichtspleten en een verticaal staand cilindertje (verticaal als het kwadrant ligt). Pas in 1669 voegde Chr. Melchior een telescoop toe.

De bouw van een replica was nodig omdat een bestaande replica aanvankelijk onvindbaar was; de tekeningen daarvan waren echter wel beschikbaar. Er kon pas in september 2023 gestart worden met de bouw, terwijl de uitzending gepland was voor juni 2024. Het houten skelet werd gemaakt door vijf studenten van het MBO-Horizon College, de metalen delen en de randverdeling door De Hilster zelf. De schaal bevat 16 concentrische cirkels, 1171 strepen en 7858 punten. De replica was op 25 januari gereed.

Er werd een geschikt terrein voor een basisvergrotingsnet gevonden tussen Bolsward en Easterein in Friesland, waarvan de meting, voor de tv-camera's, werd uitgevoerd in februari. Dat winterse beeld doet denken aan de meting in 1615 en 1616 door Snellius, die werkte op bevroren ondergelopen weilanden.
De lezing eindigde met enkele conclusies van de spreker; zie afbeelding 2.

De uitzending van Jekels Jacht zal plaatsvinden op 12 juni, 22:17 op NPO 2.

Nicolàs de Hilster na de lezing, staande voor zijn replica (foto: Frits Brouwer)

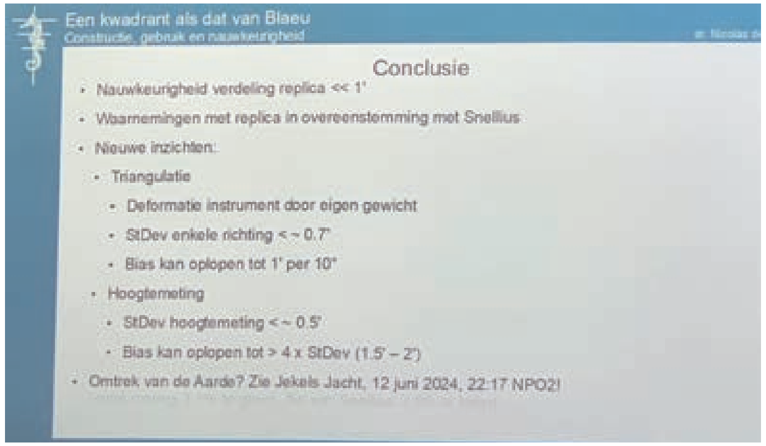

Foto: Frits Brouwer

Strategiedag De Hollandse Cirkel - Apeldoorn 20 februari 2024

Herman Quee

Op 20 februari organiseerde het DHC-bestuur een bijeenkomst om van gedachten te wisselen over de toekomst van de Stichting, in het bijzonder de strategie betreffende externe bekendheid en samenwerking met andere partijen. Dit voornemen was gerezen naar aanleiding van het 25-jarige jubileum afgelopen jaar. De bijeenkomst werd gehouden in de hoofdvestiging van Kadaster in Apeldoorn, alwaar de Stichting ook domicilie houdt. Er waren ongeveer 25 deelnemers, allen actief als vrijwilliger in de projectgroepen.

Er werd een welkomstwoord gesproken door mevrouw Cora Smelik, “pas sinds kort” lid van de Raad van Bestuur van Kadaster, na een vorige functie als lid van Gedeputeerde Staten van de provincie Flevoland. Zij benadrukte dat zij, en de Raad van Bestuur, doordrongen zijn van de betekenis van de vak- en bedrijfsgeschiedenis voor het organiseren van het heden en voor de richting van de toekomst, en voegde daar meteen aan toe dat hetzelfde geldt voor het Kadastermuseum. Dat zal op alle toehoorders als een ruggensteun voor ons werk zijn overgekomen.

Vervolgens gaf Eric Hagemans een presentatie over de vernieuwing van de kadastrale kaart, het project KK Next. Het project, uniek in de wereld (al zijn er enkele Aziatische landen die er met gretige belangstelling naar kijken) vectoriseert alle meetgegevens op alle individuele veldwerken na 1875, zodat de database en de reconstructie van grenzen geheel coördinaatgeoriënteerd worden, zonder dat het *grafische* (hoewel inmiddels gedigitaliseerde) medium *kaart* er tussen zit.
Mevrouw Smelik, die hierbij nog aanwezig was, zal haar positieve waardering van het belang van de geschiedenis bevestigd hebben gekregen door het spervuur van inhoudelijke vragen dat tijdens de presentatie op Hagemans werd afgevuurd, vanuit dit gehoor bestaande uit gepensioneerden met indrukwekkende kennis en ervaring, velen ook van buiten het kadaster. En Eric had er zichtbaar plezier in.

Als slot van de ochtend presenteerde Tonnie Peters, directeur van Kadastermuseum, het toekomstplan van het museum (zie figuur).
In enkele trefwoorden: van collectie naar tentoonstelling. En ook: van de 5e verdieping in Arnhem naar de begane grond aldaar, direct naast de ingang. Ook de binnentuin kan er dan bij. Dit alles gericht op rondleidingen, presentaties en wisseltentoonstellingen. Ook voor groepen van buiten het vakgebied en voor het onderwijs. Verder wordt gedacht aan mini tentoonstellingen in alle kadasterkantoren, en

aan objecten in de vergaderzalen in Apeldoorn die de naam dragen van die objecten. Een recent advies van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed kwalificeerde het Kadastermuseum als ‘uniek, fantastisch beeldend verhaal, uitzonderlijk sterk gedocumenteerd’. Een deel van de collectie zal elders in depot gaan. En dan hoopt schrijver dezes maar dat dat niet het lot zal zijn van de Volkswagen-kever met jalonkoker op het dak, die momenteel de hal van het gebouw in Arnhem siert.

Na de lunch vond de strategiesessie plaats, onder leiding van Hendrik Westerbeek, oud-bestuurslid van de Stichting. Hij verdeelde de groep in zes tafels van vier man, die elk een thema opkregen. Gastlessen voor VWO, MBO en HBO, ‘exhibits’ voor musea zoals Nemo en Geofort, lespakket/reizende opstelling voor het basisonderwijs, vitrines voor bedrijfsruimtes, onderzoeksmogelijkheden voor bibliotheken, filmpjes voor Tiktok, Instagram en Youtube. De laatstgenoemde groep is gevlucht in de vrije onderwerpkeuze, en kwam, geïnspireerd door Topo-tijdreis, met internet-tijdreizen voor onder meer instrumenten. Ook de werving van donateurs kwam ter tafel.

Het bestuur zal zich over de presentaties buigen, en er bij een volgende gelegenheid op terug komen.

Ruilverkavelingsbode in digitaal tijdschriftenarchief van De Hollandse Cirkel

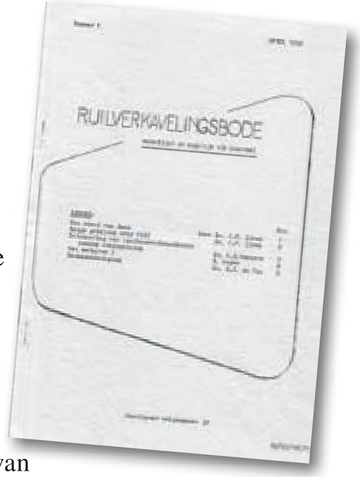

De Ruilverkavelingsbode is een periodiek dat werd uitgegeven door het Kadaster. Als doelstelling werd genoemd het komen tot een beter contact tussen de ambtenaren van de dienst betreffende de uitvoering van ruilverkavelingen en de daarbij op te lossen vraagstukken. De artikelen in de Ruilverkavelingsbode betroffen dan ook praktijkervaringen op alle onderdelen van het proces van ruilverkaveling. Een boeiende verzameling aan kennis.

Het uitbrengen van de Ruilverkavelingsbode was een initiatief van de toenmalige ingenieur-verificateur, hoofd van de Ruilverkavelingsdienst van het Kadaster J.J. Gorter. In oktober 1946 en in februari 1947 richtte Gorter zich tot zijn dienst met een schrijven over de Ruilverkavelingsbode, waarin hij zijn bedoelingen uiteenzette. Het eerste exemplaar verscheen daarop in 1947.

Gorter kan worden gezien als de grondlegger van de ruilverkavelingspraktijk van het Kadaster. Dat is mede een uitvloeisel van het advies dat ingenieur-verificateur J.F.A. van Riessen, nadat de eerste Ruilverkavelingswet in 1924 van kracht werd, aan de Minister van Financiën gaf. Op basis van dit advies van Van Riessen, die tevens lid was van de Centrale Commissie voor Ruilverkaveling, besloot de Minister in 1925 twee landmeters voor een half jaar naar Duitsland uit te zenden om kennis te nemen van de Duitse ruilverkavelings-

RUILVERKAVELINGS
BODE

uitvoering en om de nodige ervaring op te doen. Die twee landmeters waren O.J. Jonas en J.J. Gorter. Met de in Duitsland opgedane kennis en ervaring konden zij met succes de eerste wettelijke ruilverkavelingen in Nederland uitvoeren. 'Hollumermieden' op Ameland door Jonas en 'Nieuwleusen' in Overijssel door Gorter.

Gorter heeft zich vervolgens vooral ingezet voor het verbeteren van de ruilverkavelingswerkwijze van het Kadaster en voor het vastleggen van de vereiste werkinstructies. Hij was daarnaast intensief betrokken bij het vernieuwen van de ruilverkavelingswetgeving, waaruit de Ruilverkavelingswet 1938 voortkwam.
Het aantal ruilverkavelingsprojecten nam in de laatste jaren voor de oorlog sterk toe en zo was ook het aantal ruilverkavelaars van het Kadaster toegenomen. Dit leidde in 1942 tot de instelling van de zelfstandige Ruilverkavelingsdienst van het Kadaster met ingenieur-verificateur Gorter als hoofd. In 1943 werd Gorter adviserend lid van de Centrale Commissie voor Ruilverkaveling, die sinds 1935 Centrale Cultuurtechnische Commissie heette met als secretaris de directeur van de Cultuurtechnische Dienst. Gorter beschouwde de intensieve contacten die hij hierdoor kon onderhouden met de externe partners in het ruilverkavelingswerk als essentieel voor zijn functioneren. In 1957 beëindigde Gorter met zijn pensionering zijn zeer actieve loopbaan. Aan hem hebben we de geboorte en de naamgeving, maar ook veel kopij van de Ruilverkavelingsbode te danken.

Het digitaliseren van de Ruilverkavelingsbode is vooral te danken aan Maarten Moolenaar (officieel dr. ir. M.P. Moolenaar). Hij moet het bij zijn promotieonderzoek (Kennis van herverkavelen, 2000) als gemis hebben ervaren dat de Ruilverkavelingsbode toen niet digitaal toegankelijk was. Kort voor zijn overlijden in januari 2023 had hij nagenoeg alle beschikbare exemplaren van de Ruilverkavelingsbode gedigitaliseerd.

Helaas zijn de eerste jaargangen (van 1947 tot en met 1950) niet teruggevonden en derhalve niet in dit archief opgeslagen. Met ingang van 1985 is in de Ruilverkavelingsbode alleen ruilverkavelingsjurisprudentie gepubliceerd. Deze uitgaven zijn eveneens niet gedigitaliseerd. Ook enkele tussenliggende jaargangen ontbreken, hetzij omdat ze niet zijn teruggevonden, hetzij omdat ze wegens kopijgebrek niet zijn uitgegeven.
Aanvankelijk werd de Ruilverkavelingsbode met de zgn. cyclostyleer-techniek (een primitieve stencil-methode?) vermenigvuldigd. Dat werd gedaan bij het Centraal Teken- en Opleidingsbureau van het Kadaster onder leiding van ir. F. Harkink. Met ingang van 1964 werd de offset-methode toegepast.

Deze Ruilverkavelingsbode is nu digitaal toegankelijk gemaakt in het tijdschriftenarchief op de website van de Hollandse Cirkel, met dank aan ir. Chris Nelis.

Jan Sonnenberg

Noot van de redactie: als iemand nog in de digitale collectie ontbrekende nummers van de Ruilverkavelingsbode heeft liggen, *zou u dat willen laten weten aan Chris Nelis via ch.nelis@hollandsecirkel.nl ? Dan kunnen we ze alsnog scannen en aan de verzameling toevoegen.*

Bedrijfsjubileum Geodelta

Op 29 februari vond in het gebouw Kanaalweg 2 Delft (voor de 'Delftse' lezers: het voormalige TH-gebouw voor Electrotechniek) een lustrum- en jubileumfeest plaats van Geodelta, wegens het 40-jarige bestaan. Opgericht op 29 februari 1984 was deze nieuweling in het geodetische landschap van meet af aan een uniek verschijnsel, en de bijzondere verjaardatum past daar eigenlijk heel goed bij. Of men zich in 1984 realiseerde dat er pas na 40 jaar een lustrum op de echte verjaardag zou vallen, is niet bekend.

Het programma begon met een tweespraak van oprichter Robert Kroon (1959) en huidig directeur Martin Kodde (1982), met de titel 'een vaste waarde', waarin op soms speelse, studentikoze toon de geschiedenis van het bedrijf de revue passeerde.

Links Robert Kroon, rechts Martin Kodde.
Op de achtergrond de stand van Geodelta op het NGL-Geodesiacongres 1985

Oprichting door Kroon en TU-Delft-jaargenoot 1977 Tjeu Lemmens. De basisvisie: drie pijlers, namelijk teledetectie, geofysica en de 'theorie van Baarda'. Al bij de eerste gelegenheid een stand in de NGL-beurs, oktober 1985. De controle van fotogrammetrische producten werd al snel de grootste portefeuille. Een belangrijke impuls was dat Kadaster stopte met de interne fotogrammetrieafdeling (1994). In 2013 kwam Martin Kodde in beeld, door een cursus over fotogrammetrie en laserscanning die hij (toen nog bij Fugro) samen met Robert gaf, 'Innovatieve inwinning en geometrische kwaliteit'. De activiteiten zijn verbreed naar deformatie-analyse, van bijvoorbeeld de kademuren van de Amsterdamse grachten, en de controle van het AHN. In 2018 heeft Martin het bedrijf overgenomen, en in 2020 is Geodelta verhuisd naar het voormalige Geodesiegebouw Kanaalweg 4, alwaar het over de ruimte beschikt waar vroeger het LGR zat (Laboratorium voor Geodetische Rekentechniek) – teruggekeerd dus naar de 'basis' van die ene pijler!

Vervolgens was er een boeiend geografisch-historisch-autobiografisch relaas van Directeur van het Waterschapshuis Gerard Smits, een zeer belangrijke klant van Geodelta als opdrachtgever van de controle van het AHN, met het motto: 'laten we alsjeblieft niet doen wat we deden'. Een mooie streekgeschiedenis ook van Brabant waar Smits was opgegroeid.
Geodelta-medewerker Annemiek Verbraeck, afgestudeerd in de sterrenkunde (visualisatie van zwarte gaten) en de informatica, en bij Geodelta als 'Geodetisch software engineer' verantwoordelijk voor de verwerking van massale puntenwolken, vertelde over haar werk en noemde daarin onder veel meer de term *matrixinversie*, een vakterm die lange tijd niet bij dergelijke feesten te horen zal zijn geweest.

Het programma werd afgesloten door een live-optreden van De Speld, het duo Nathan de Groot en Vera van Zelm, een hilarische afsluiting van de middag, die heel toepasselijk plaatsvond in een historische Delftse grote collegezaal.

Herman Quee

Veel belangstelling voor het jubileumfeest

Meetketting

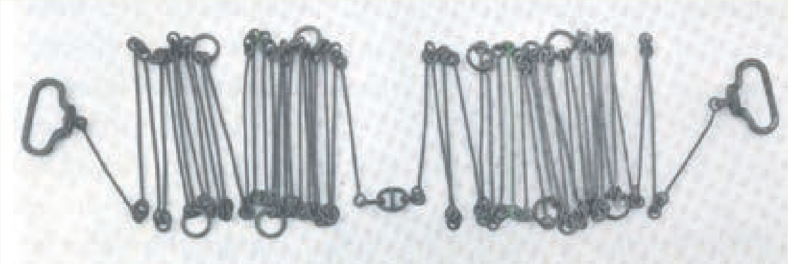

In vroeger tijden werden er lengtes gemeten met een meetkoord, ook wel meetsnoer genoemd. Dat was een lang touw, waarin op vaste afstanden knopen waren gelegd. Dat touw werd uitgelegd, en door het aantal knopen te tellen tussen twee punten was de afstand bekend. Dat was een leuk instrument, maar jammer genoeg niet erg maatvast. Vandaar dat men dit snoer het liefst van ijzerdraad had willen maken, maar dat bleek niet hanteerbaar. Daarom is gekozen voor de meetketting.

Volgens een letterlijke omschrijving in een leerboek uit 1933: “Een meetketting is meestal 10 of 20 meter lang. Hij bestaat uit leden van gegalvaniseerd ijzer- of staaldraad, dik 3 à 4 mm. De uiteinden der leden (schalmen) zijn van ogen voorzien. De onderlinge verbinding geschiedt door ringen. De afstand van het midden dezer ringen is 0,50 cm. Bij elke meter zijn zij van koper bij elke halve meter van ijzer. Op afstanden van 5 meter hebben de ringen een andere vorm en zijn groter.”

De meetketting op bijgaande foto heeft een lengte van 10 meter, de schalmen zijn 20 cm lang. De foto toont duidelijk de verschillende soorten ringetjes, kleine bij 20 cm, grotere bij elke meter en een grote met dwarsstukje op 5 meter.

Meetkettingen zijn eeuwenlang in gebruik geweest, tot zelfs halverwege de 20e eeuw. In vroeger eeuwen had elk deel van ons land zijn eigen maatstelsel, waarvan de Rijnlandse roede wel de bekendste is. Voor al deze verschillende stelsels waren ook meetkettingen in gebruik. De komst van het Kadaster bracht daarin verandering. Bij de opmeting voor het Kadaster moest men gebruik maken van het huidige decimale stelsel, met de meter als uitgangspunt. Omdat de meethulpen uit die tijd de ketting meetrokken, werden zij “kettingtrekkers” genoemd.

Meetkettingen in het Kadastermuseum

Deze bijdrage is een bewerkte versie van het artikel dat oorspronkelijk verscheen in Metrum, het bedrijfsblad van het Kadaster Arnhem, eerste jaargang nummer 2, oktober 2000.

Jan Stehouwer

In memoriam Jitske de Jong (1949-2024)

Ze verbleef al een aantal jaren buiten de openbaarheid, vanwege haar gezondheidstoestand, maar het bericht van haar overlijden kwam toch onverwacht. Weer is een markante persoonlijkheid ons ontvallen. Want markant was ze. Toen ze in 1990 hoogleraar onroerend-goedrecht werd bij de Faculteit Geodesie aan de TU Delft, was ze de eerste vrouwelijke hoogleraar in het geodetische onderwijsveld. Niet dat ze daar erg mee zat: haar persoonlijkheid was sterk genoeg om een plaats in te nemen in die mannenwereld. En als jurist in hart en nieren was ze niet bang voor de techneuten waar ze op Geodesie mee omringd was.

Jitske de Jong werd in 1949 geboren in Surhuisterveen en studeerde rechten in Groningen en in Bloomington (Indiana, VS). In 1984 promoveerde zij op het onderwerp gemeentelijke gronduitgifte aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Dat onderwerp, en dan met name erfpacht, loopt als rode draad door haar verdere carrière. Ze heeft talrijke onderzoeken en artikelen gepubliceerd, en als expert veel gemeenten geadviseerd over gemeentelijke gronduitgiftevoorwaarden. Met haar adviezen over het erfpachtregiem droeg zij in belangrijke mate bij aan de modernisering van het gemeentelijk gronduitgiftebeleid.

Ze was dertien jaar hoogleraar bij de Faculteit/Afdeling Geodesie. Bij haar aanstelling in 1990 werden drie bestaande leerstoelen (planologische geodesie, landinrichting en onroerend-goedrecht) samengevoegd tot de sectie Planologische en Juridische Geodesie onder leiding van Paul van Schilfgaarde (later gewijzigd in Geo-informatie en Grondbeleid). Mede onder haar aansturing werd de focus van onroerend-goedrecht verbreed tot grondbeleid (met een aantal onderzoeken voor wat toen nog het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu was). Voorts heeft ze er mede voor gezorgd dat vastgoedinformatierecht als vakgebied werd beschouwd, als verbreding van het ‘klassieke’ onderwijs over kadaster.

Nadat de faculteit in 2003 werd opgeheven zocht ze even haar heil in een externe adviesrol, mede omdat ze genoeg had van de langdurige interne discussies over bloedgroepen binnen de faculteit en universiteit. Maar het bloed kroop toch waar het niet gaan kon. Toen ze in 2005 door Hugo Priemus, de toenmalige directeur van het TU-onderzoeksinstituut OTB, werd gevraagd of ze wilde terugkomen, zei ze toch weer ‘ja’. Het was een opmerkelijke herintrede, maar het vakgebied lag haar te veel aan het hart. Deze (her)nieuwde rol heeft ze vervuld tot haar afscheid als hoogleraar in 2011. Naast haar loopbaan aan de TU was Jitske ook maatschappelijk actief, onder andere als bestuurslid en commissaris van de Amsterdamse woningcorporatie Patrimonium, en acht jaar als lid van de VROM-raad. Ook na haar afscheid in 2011 bleef zij verbonden aan het College voor Promoties, zodat ze vanuit haar ervaring nog bleef bijdragen aan de academische wereld.

Haar collega’s, medewerkers, studenten en collega’s kenden haar als een gedreven vrouw, soms scherp, altijd sociaal, en iemand die niet van omzwachtelende verhalen hield. Geleuter was niet aan haar besteed. Ze nam haar taken zeer serieus en verwachtte van jou dat je je goed had voorbereid als je iets met haar ging bespreken. Dan kreeg je ook een inhoudelijke en adequate reactie van haar terug. Met een kopje thee erbij, als het gesprek bij haar thuis in Amsterdam plaatsvond.
Bestuur en redactie van De Hollandse Cirkel wensen de nabestaanden veel sterkte toe bij het verwerken van dit verlies.

Ad van der Meer

Caert-Thresoor 2024, nr. 1

Dit nummer van Caert-Thresoor bevat de volgende bijdragen:

- Peter van der Krogt, *Een voorlopige kaart. De Interims-Charte von dem Königreich der Niederlande van het Geografisch Instituut te Weimar uit 1815*
- Wouter Bracke, *Een onbekende Burgerwijkkaart. Een handgetekend plan van de Amsterdamse Wyk 16*
- Pieter Martens, *Appingedam in 1536. Een zeldzame gravure van het beleg van 'den Dam' door Georg Schenck van Toutenburg*
- Kaartmakers in de Nederlanden: Daniel van Breen (door Fred Schweitzer)

Collecties Nederlandse kaarten: The Phoebus Foundation, Antwerpen (door Anne-Rieke van Schaik)

Recensies:

- *Polderkaarten. De gedrukte kaarten van waterschappen en polders tot 1870* / Wim Renkema, Marc Hameleers & Peter van der Krogt. – Leiden/Boston: Brill | HES & De Graaf, 2023 (Explokart Historisch-Kartografische Studies 22) (door Erik Walsmit)
- *Oude kaarten lezen. Handboek voor historische cartografie* / Bram Vannieuwenhuyze, Marissa Griffioen & Anne-Rieke van Schaik. – Zwolle: WBooks, 2023 (door Ron Guleij)
- *Astronomer, cartographer and naturalist of the New World. The life and scholarly achievements of Georg Marggrafe (1610-1643) in colonial Dutch Brazil* / Huib. J. Zuidervaart & Oscar T. Matsuura – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022 (door Martijn Storms)

Varia Cartographica

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

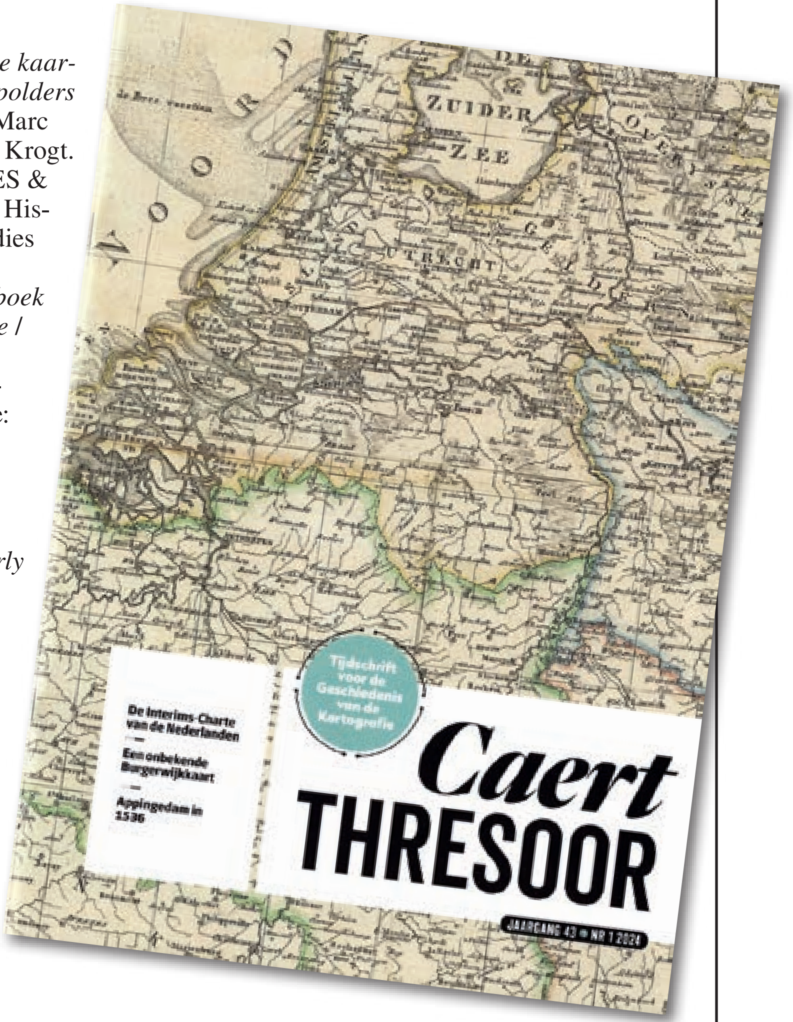

Inventaris archief Rijkscommissie voor Geodesie online

Het Nationaal Archief (NA) heeft de inventaris van de Rijkscommissie voor Geodesie (tot 1937 de Rijkscommissie voor Graadmeting en Waterpassing) online toegankelijk gemaakt. De totale omvang van het archief omvat ca. 25 meter. Het archief bestaat voornamelijk uit resultaten van metingen, correspondentie van wetenschappers, vergaderingen van de Rijkscommissie en haar subcommissies, stukken inzake de eigen bedrijfsvoering en publicaties inzake de geodesie. Ook bevat het archief foto's, records en audiovisueel materiaal. De belangrijkste onderwerpen die in de archiefbescheiden aan bod komen zijn:

- Metingen en berekeningen
- Wetenschappelijke publicaties
- Vergaderingen
- Colleges in geodesie
- Briefwisselingen
- Eigen bedrijfsvoering.

De inventaris is te vinden op www.gahetna.nl > zoeken (rechtsboven) > 2.14.120

Ad van der Meer/Peter Laarakker

Wandelen in Winschoten

De ene dag wandel je langs de Waal in Nijmegen (zie elders in dit nummer), de andere dag langs Oostgroningse wegen van Veendam naar Winschoten. In het centrum van Winschoten valt onmiddellijk de vrijstaande toren op die *d'Olle Witte* blijkt te heten (afb. 1). De BAG-viewer meldt dat hij uit 1450 stamt.

Inspectie van de toren op landmeetkundige infrastructuur levert (a) een peilmerk, en (b) een RD-bout op (afb. 2).

Het peilmerk is van de eerste primaire waterpassing uit de jaren 1875-1885.
Later, thuis gekomen, blijkt de RD-bout helemaal géén RD-bout te zijn, maar een 'verklikker' van het peilmerk.
Is er wel een RD-bout? Jawel, RD-info in de PDOK-viewer (pdok.nl) geraadpleegd: *Grote bronzen bout in de W.torenmuur; 0.70 m uit de Z.muur; 2.70 m b.b.g.*

Afb. 1. 'De Olle Witte' in Winschoten

Vanuit m'n bureaustoel via Google Maps en Streetview de torenmuur afgezocht. Verdraaid, de RD-bout gevonden! Zie de rode ovaal in afb. 3.

Tenslotte Topotijdreis erbij: de toren is tot het jaar 2017 als RD-punt geclassificeerd, daarna als 'religieus gebouw met toren'.
Maar klopt dit wel? De toren heeft een winkelfunctie (aldus de BAG Viewer – ter plaatse blijkt onder andere de VVV er kantoor te houden), het 'religieus gebouw' is de Marktpleinkerk, 30 meter verderop gelegen (afb. 4).

OpenStreetMap scoort in dat opzicht beter...

Al wandelend door Nederland valt er heel wat geodetische geschiedenis te ontdekken en dankzij internet van aanvullende informatie te voorzien.

Harry Uitermark

Afb. 2. Met m'n wandelgenoten op een bankje voor de toren, na hen uitvoerig over peilmerk (zwarte ovaal) en RD-bout (zwarte cirkel) te hebben voorgelicht.

Afb. 3. De RD-bout op de torenmuur

Afb. 4. Weergave op topotijdreis (2023), links, en OpenStreetMap (2023), rechts. Het rode pijltje verwijst naar het torensymbool.

Bedrijfsdonateurs

- 06-GPS , Sliedrecht
- Anker Landmeetkunde BV, Pijnacker
- Antea Group, Almere
- AVENTO Group B.V., Oldenzaal
- Basetime, Houten
- CGI, Rotterdam
- Cyclo Media Technology BV, Zaltbommel
- Eyefly BV, Groningen
- FACTO GEO, Deventer
- Fugro NL Land BV, Leidschendam
- Gemeente Almelo, Almelo
- Gemeente Almere, Almere
- Gemeente Nieuwegein, Nieuwegein
- Gemeente Tilburg, Tilburg
- GeoBIMexperts, Wageningen
- GeoExperts, Wageningen
- Geo-Informatie Nederland, Nijkerk
- GeoMETIUS BV, Almere
- Geon BV, Groningen
- GeoNext, Den Dolder
- Hogeschool Utrecht, Utrecht
- Hoogheemraadschap van Delfland, Delft
- Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, Heerhugowaard
- Hydrografie.info, Lelystad
- Hydrographic Society Benelux, Heeg
- Ingenieursbureau Geodelta BV, Delft
- InwinExperts, Wageningen
- LENSEN geomanagement BV, Uden
- LNR Globalcom BV, Rijswijk
- Miramap Aerial Surveys, Houten
- NieuwlandGeo, Wageningen
- Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch
- Ruimteschepper, 's-Hertogenbosch
- Terraindex B.V., Delft
- Topcon Positioning Netherlands, Amersfoort
- Van Oord Support Services BV, Rotterdam
- VGI-support, Arnhem
- Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam
- Wageningen University & Research Omgevingswetenschappen, Wageningen
- Waterschap De Dommel, Boxtel
- Waterschap Rijn en IJssel, Doetinchem
- Waterschap Rivierenland, Tiel
- Waterschap Scheldestromen, Middelburg

In dit nummer o.a.:

Een armillarium in Portugal

Armillarium in Jardim Horto de Camões Constância

kadaster
Koninklijke Marine
Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
TU Delft Delft University of Technology